

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ INTERAKCI MEZI KLÍČOVÝM
SOCIÁLNÍM PRACOVNÍKEM A PĚSTOUNSKOU RODINOU

*Případová studie romské příbuzenské pěstounské péče ve vybrané
organizaci*

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autor: Johana Latochová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2022

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma „*Faktory ovlivňující interakci mezi klíčovým sociálním pracovníkem a pěstounskou rodinou: Případová studie romské příbuzenské pěstounské péče ve vybrané organizaci*“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Mé poděkování patří Mgr. Jaroslavu Šotolovi Ph.D. za odborné vedení a ochotu, kterou mi v době, kdy tato práce vznikala, věnoval. Děkuji také všem respondentům, kteří svou vstřícností umožnili realizaci práce. Nejvíce však vděčím své rodině a blízkým za nekonečnou podporu.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Johana Latochová</i>
Katedra:	<i>Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie</i>
Obor studia a obor obhajoby práce:	<i>Kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2022

Název práce:	Faktory ovlivňující interakci mezi klíčovým sociálním pracovníkem a pěstounskou rodinou: Případová studie romské příbuzenské pěstounské péče ve vybrané organizaci
Anotace práce:	Bakalářská práce se zabývá faktory působícími na interakci klíčových sociálních pracovníků a romských pěstounských rodin. Soustředí se především na příbuzenskou pěstounskou péči. Analyzuje faktory, které hrají zásadní roli ve zmíněné interakci. Zaměřuje se na hledání významných ne-lidských aktérů, přiblížení role klíčového sociálního pracovníka a na význam etnicity v interakci těchto dvou stran.
Klíčová slova:	Příbuzenská pěstounská péče, romské pěstounské rodiny, klíčový sociální pracovník, interakce, ne-lidští aktéři
Title of Thesis:	Factors Influencing the Interaction Between a Key Social Worker and a Foster Family: A Case Study of Romani Kinship Foster Care in a Selected Organization
Annotation:	This bachelor thesis deals with factors that affect the interaction between key social workers and Romani foster care families. It is primarily focused on kinship foster care. It analyses factors which play a crucial part in said interaction. This thesis aims on finding significant non-human actors, the role of social workers, and the significance of ethnicity in the interaction of those two parties.
Keywords:	Kinship foster care, Romani foster families, key social worker, interaction, non-human actors
Názvy příloh vázaných v práci:	///
Počet literatury a zdrojů:	24
Rozsah práce:	54 s. (92 712 znaků s mezerami)

Obsah

ÚVOD.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 Teorie sítí aktérů.....	10
1.1 Aktéři v síti.....	11
1.2 Aplikace teorie sítí aktérů pro tuto práci.....	12
2 Pěstounská péče	13
2.1 Příbuzenská pěstounská péče.....	14
2.2 Osoba pěstoun	16
2.2.1 Vzdělávání pěstounů.....	16
2.2.2 Odměna pěstouna	17
3 Poskytování sociálně právní ochrany dětí.....	17
3.1 Obecní úřad a obecní úřad s rozšířenou působností	17
3.2 Krajský úřad.....	18
3.3 Osoby pověřené k výkonu SPOD	18
4 Klíčový sociální pracovník.....	19
4.1 Role klíčového pracovníka.....	20
4.2 Sociální práce s minoritami	21
METODOLOGICKÁ ČÁST.....	22
5 Vymezení cíle práce a výzkumné otázky	22
6 Výzkumná strategie.....	23
7 Tvorba dat	24
8 Analýza dat.....	25
9 Výzkumný vzorek.....	26
10 Etika výzkumu	26
VÝZKUMNÁ ČÁST	28
11 Představení respondentů	28
11.1 Klíčové sociální pracovnice	28
11.1.1 Paní Břízová.....	29
11.1.2 Paní Lipová	29
11.1.3 Paní Vrbová.....	30
11.2 Pěstounky.....	30
11.2.1 Paní Konvalinková.....	31

11.2.2	Paní Levandulová	32
11.2.3	Paní Slunečnicová a paní Šeříková	33
12	Ne-lidští aktéři	33
12.1	Mobilní telefon	35
12.2	Sociální sítě	37
12.3	Vzdělávání pěstounů	39
13	Role pracovníka v rodině	43
13.1	Překladačská dimenze pracovníka	48
14	Vliv etnicity na interakci	53
	ZÁVĚR	59
	LITERATURA A ZDROJE	61

ÚVOD

Téma pěstounské péče mě zajímá již delší dobu, jelikož jej považuji za jedno z podhodnocovaných témat jak ve společnosti, tak v akademické sféře. Byla samozřejmě napsána spousta knih pojednávající o náhradní rodinné péči či pěstounství, jsou ovšem většinou zaměřeny na legislativní stránku věci a na obecné shrnutí aspektů různých forem péče. Kupříkladu problematika příbuzenské pěstounské péče je poměrně málo zastoupena jak v knihách, tak jiných akademických textech. Většina výzkumů a prací pojednávajících o této, či jiné formě pěstounské péče, bývá vypracovávána různými doprovázejícími organizacemi. Důvodem této absence reprezentace může být dlouho trvající preference ústavní péče v naší společnosti. V této sféře byl v srpnu minulého roku učiněn značný pokrok, když Poslanecká sněmovna České republiky rozhodla o zrušení kojeneckých ústavů. Je tedy možné, že se všem formám náhradní rodinné péče začne věnovat větší pozornost, jelikož se jedná o jedinou alternativu jak dětských domovů, tak i brzy zrušených kojeneckých ústavů.

Doprovázející organizace mají, podobně jako příbuzenská pěstounská péče, nevelké zastoupení v akademických textech. Jelikož se jedná o poměrně novou část legislativy, nedošlo zatím k dostatečnému probádání jejich významu a důležitosti. Terénní sociální práci v pěstounských rodinách před vznikem doprovázejících organizací zaštiťoval převážně Orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Člen mé rodiny několik let pracoval na pozici klíčového sociálního pracovníka. Skrze něj jsem nabyla základních poznatků o pěstounské péči a začala se zajímat také o benefity výchovy dětí bez rodičů mimo ústavní péči. Práci jsem se rozhodla napsat za účelem přiblížení nejen pěstounské péče obecně, ale také významu doprovázejících organizací pro pěstounské rodiny.

Práce je zaměřena na romské, příbuzenské pěstounské rodiny a jejich klíčové sociální pracovníky, konkrétně na interakci těchto dvou stran. Soustředím se především na hledání a následnou analýzu faktorů, které ovlivňují zmiňovanou interakci. Na základě teorie sítí aktérů zohledňuji význam nejen lidských, ale také ne-lidských aktérů v komunikaci. Interakce totiž neprobíhá pouze mezi dvěma a více konkrétními lidskými aktéry. V práci chci ukázat, jakým způsobem je konkrétní interakční rovina ovlivněna a provázána s dílčími aspekty ne-lidské povahy.

Doprovázející organizace, v níž jsem výzkum prováděla, označuji pro účely této práce Kaštánek. Tato organizace je neoficiálně známá svým zaměřením na romskou klientelu. Vysoké procento pěstounských rodin, které má dohodu s Kaštánkem je tedy romské. Tato skutečnost může být dána faktem, který byl v rámci výzkumu respondenty mnohokrát reflektován, že ne-romské pěstounské rodiny preferují setkávání bez romských rodin. Stejně jako dochází k přibývání nových romských klientů, zaznamenává tato organizace zároveň úbytek ne-romských. Práce bude řešit také význam etnicity v interakci mezi pracovníky Kaštánku a romskými pěstouny. Vzhledem k tomu, že všichni zaměstnanci Kaštánku jsou ne-Romové, snažím se přijít na to, jakým způsobem tento fakt ovlivňuje dynamiku vztahu klíčových pracovníků a romských pěstounů. V rámci této dynamiky se zaměřím i na roli pracovníka v rodině. Zajímá mě nejen, jakým způsobem jednotliví pracovníci vnímají svou roli, jaké jí připisují charakteristiky a z jakých zkušeností tato subjektivní percepce vychází, ale také jak je chápána tato role samotnými rodinami, a co pro ně jejich klíčový pracovník znamená.

TEORETICKÁ ČÁST

Zakotvení teoretické části práce provázal značný myšlenkový proces, v rámci kterého byl mnohokrát změněn a upraven cíl práce. Původní záměr spočíval ve zkoumání komunikačních úskalí, kterým aktéři čelí. Tento název ovšem naznačoval orientaci pouze na negativní komunikační faktory, což není v souladu v mojí motivací pro psaní této práce. Mým cílem je soustředit pozornost jak na negativní, tak pozitivní činitele ovlivňující danou interakci. Tím se dostávám také ke změně slova komunikace. Komunikace evokuje představu pouze o přímém kontaktu dvou a více aktérů, ať už osobní, non-verbální, či skrze technologie. Všechny tyto fenomény mají v mém výzkumu důležitou roli, zaměřuji se ovšem také na vztah, který se tvoří mezi sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami. Tento záměr je lépe vystižen slovem interakce.

Jedná se o případovou studii těchto interakcí. Případem ve středu zájmu jsou tedy ony jednotlivé interakce individuálních aktérů. Interakce není přesně ohraničeným pojmem, má různé podoby, projevy a můžeme ji pozorovat z různých úhlů pohledu. V rámci výzkumu se snažím poznávat a interpretovat, jakým způsobem probíhá vzájemné působení případu a jeho okolí. Sleduji faktory, které ovlivňují toto působení a utváří případ. Tyto faktory mohou mít, stejně jako jednotlivé části případu, různé podoby. Práce bude rozebírat nejrůznější faktory a jejich formy, které na případ působí, a analyzovat, jakým způsobem se tyto faktory podílí na tvorbě daného případu.

Ve vzájemné interakci dvou a více stran ovšem nehrají stěžejní roli pouze zřejmí aktéři v podobě těchto jednotlivých stran. Jde o propojenou síť mnoha faktorů. Z tohoto důvodu jsem pro ukotvení práce použila teorii sítí aktérů. Tato teorie připisuje významnou roli jak lidským, tak ne-lidským aktérům uvnitř propojených sítí. V rámci výzkumu jsem se tedy mimo jiné zaměřovala

na hledání těchto ne-lidských aktérů a porozumění jejich roli v rámci vztahu mezi sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami.

1 Teorie sítí aktérů

Teorie, jež před skoro 40 lety poprvé představili Bruno Latour a Michel Callon byla tehdy nadčasová. Jednoduše se dá říct, že se jedná o teorii, která vysvětluje sociální překlady. Má velký podíl ve vysvětlování role „sociálního“ při vytváření technických artefaktů (Williams, 2020).

Jak říká Munro (2009), tato teorie se ve své zásadě vyhýbá jakémukoli upřednostňování mysli před materiálem. Především se soustředí na cirkulaci účinků a opouští hledání sociálně-psychologických příčin. Jde tedy právě o to, jak na sebe jednotliví aktéři působí ve svých interakcích, ať už jde o aktéry lidské, či ne-lidské. Teorie sítě aktérů odmítá útěchu humanismu ve formě lidského ovládnutí technologií. Aktérské sítě jsou ty, které vznikají z technologií v kombinaci s různými druhy kulturních zvyklostí. Touto premisou jsou tedy jak lidským, tak ne-lidským aktérům připisovány stejné zásluhy, co se týče jejich role v těchto sítích. Pozornost ve výzkumech sítí není ovšem kladena pouze na materiální věci, které umožňují celkovou sémiotickou interpretaci, ale také na spletnost vztahů, které tyto věci ovlivňují (Munro, 2009). Teorie bývá mnohdy spojována s využíváním výše zmiňovaných překladů. Tento proces nám poskytuje perspektivu z pozice třetí osoby na vývoj inovace. Naskytuje se tím tedy jistá chronologie mapující vznik inovace od prvotní myšlenky až k její konečné materializaci (Williams, 2020).

„...jsou čtyři věci, které v teorii sítí aktérů nefungují: slovo aktér, slovo síť, a slovo teorie...“ (vlastní překlad z aj). Takto Latour (1998: 15) komentuje svou teorii o dekády později ve světě, kde již existuje internet a slovo síť dostává nový

rozměr. S popularizací tohoto slova se samozřejmě mění i jeho význam. Sítě nám poskytují okamžitý přístup k jakýmkoli informacím, které mohou být přenášeny beze změny. Svého času ovšem pojem síť zastřešoval série transformací, které nemohly být popsány žádnými klasickými pojmy sociálních teorií (Latour, 1998).

1.1 Aktéři v síti

Zde se dostáváme k pravděpodobně nejdůležitější myšlence celé teorie sítí aktérů a to, kdo jsou tedy ti stále skloňovaní aktéři. Sítě aktérů sestávají z lidských a ne-lidský aktérů. Tento předpoklad je relevantní i v dnešní moderní době, a to snad ještě více, než byl v letech, kdy Latour a Callon poprvé navrhli tento teoretický design. Mezi ne-lidské aktéry bychom mohli zařadit například technologie, nápady, koncepty a jakékoli materiální věci. Teorie sítí aktérů je založena na principu rovnosti a symetrii těchto aktérů, jelikož nepřipisuje důležitost v procesu interakcí na základě povahy aktéra, nýbrž na základě akce, kterou aktér produkuje v sítích. Jak ovšem zdůrazňuje sám Latour (2005: 76, vlastní překlad z aj): *„ANT není, opakují není, zřízení nějaké absurdní ‘symetrie mezi lidským a ne-lidským’. Být symetrický pro nás jednoduše znamená nevnucovat a priori nějakou falešnou asymetrii mezi lidským záměrným jednáním a hmotným světem kauzálních vztahů.“*

Síť aktérů je, jak již toto slovní spojení samo naznačuje, interakcí mezi různými aktéry. Ti ovšem nejsou pouhými uzly v této imaginární síti, naopak svou interakcí vyvolávají vzájemnou akci uvnitř sítě. Můžeme si například představit notebook jako síť aktérů. Jakýkoli příkaz zadaný pomocí klávesnice se objeví na obrazovce pouze v případě, že je aktivována jak klávesnice, tak obrazovka. Pokud ovšem obrazovka zhasne, neexistuje zde žádná síť aktérů, protože nedochází k žádné akci. Síť tedy není pouze o jednotlivých „uzlech“, ale především o vytvořených akcích mezi aktéry v síti (Williams, 2020).

1.2 Aplikace teorie sítí aktérů pro tuto práci

Dle Munroa (2009) můžeme síť vhodnou pro výzkum hledat v nejrůznějších odvětvích od vědeckých laboratoří přes tanec a práva na intelektuální vlastnictví až k autismu, slepotě či trhu. Vzhledem k neortodoxní povaze teorie sítí aktérů volí výzkumníci často určitou volnost ve svém vnímání a reprezentaci některých základních principů teorie ve svých vlastních analýzách. Nezáleží ovšem na tom, jestli se na teorii díváme z nesociologického nebo ze socio-antropologického pohledu, jelikož dává v rámci nejrůznějších odborností smysl námi prezentovaným způsobem. Základní pojmy teorie zůstávají stejné, zatímco jejich užití se může lišit (Williams, 2020).

Teorie sítí aktérů a důležitost připisovaná ne-lidským aktérům je stěžejní také pro účely této práce. Přestože interakce mezi sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami se na první pohled jeví pouze jako síť výhradně lidských aktérů, dle předpokladů, se kterými jsem přistupovala k realizaci výzkumu, tomu tak není. Pěstouni totiž mohou vykonávat tuto svou roli jako autonomní subjekty pouze díky tomu, že jsou zabudováni či vtěleni do bezbřehé sítě lidských i ne-lidských heterogenních materiálů a zároveň jsou touto sítí realizováni (Moser & Law, 1998). Už jen proces, kterým musí projít, aby dítě bylo svěřeno do jejich péče sestává ze spousty ne-lidských faktorů ve formě financí, dokumentů či školení. Důležité je také přihlídnout k faktorům, které sociální pracovníci kontrolují na návštěvách v rodinách. Primárním záměrem je samozřejmě blaho dítěte, proto pracovníci dohlížejí také na stav domácnosti, materiální zajištění rodiny a obecně na to, jak vypadá prostor, ve kterém dítě žije. Důležitým faktorem pěstounské péče jsou také odměny pěstounů a příspěvky na dítě. Tento kapitál často ovlivňuje finanční zabezpečení rodiny, jelikož se v některých případech může stát jejím hlavním

příjmem. Práce se bude zabývat převážně těmi ne-lidskými aktéry, kteří mají přímý nebo nepřímý vliv na interakci klíčových sociálních pracovníků a pěstounských rodin.

Spousta činností sociálních pracovníků může být také interpretována jako jakýsi proces překladů. Translace není omezena pouze na jazyk či texty, jsou v ní zahrnuty všechny vztahy mezi objekty (Synek & Hradcová & Jahodová & Carboch, 2017). Sociální pracovník občas pro respondenty slouží právě jako takový překladatel v byrokratické společnosti, která může příležitostně k některým lidem přistupovat zaujatě. V některých situacích bychom roli pracovníka jako překladatele mohli pojmut i doslovně, například když pěstounům pomáhají vyplňovat různé formuláře a interpretují jejich obsah jazykem jim srozumitelným.

2 Pěstounská péče

Pěstounská péče je zvláštní formou náhradní rodinné péče, jelikož je řízená a kontrolovaná státem. Velký rozdíl také činí vztah pěstounů k dítěti, ten se totiž nestává jejich zákonným zástupcem a nemá vůči nim vyživovací povinnost. Všechny tyto pravomoci a povinnosti zůstávají v rukou biologických rodičů dítěte. Dítě je tedy svěřeno do nové rodiny, která má pod zraky státu zajišťovat hmotné zabezpečení výměnou za případnou finanční odměnu (Bubleová, Kovařík, 1999). Pěstounská péče je považována za stabilní a dlouhodobé řešení situace dítěte a oficiálně končí dovršením osmnácti let. Pěstounské děti mají v rodině mnohdy podobnou pozici jako biologické děti pěstounů a zůstávají tedy často v rodině, až dokud nezískají práci, nebo se jinak neosamostatní. (Sobotková & Očenášková, 2013).

Pěstounskou péči můžeme rozdělit na zprostředkovanou a nezprostředkovanou. Zprostředkovaná pěstounská péče je dítěti poskytovaná

osobou pečující na základě doručení oznámení o vhodnosti této osoby stát se pěstounem daného dítěte. Do této kategorie spadá také pěstounská péče na přechodnou dobu, která může trvat nejdéle rok¹. Nezprostředkovaná pěstounská péče je forma péče, která není zprostředkovaná výše uvedeným způsobem. Jedná se tedy o prarodiče, či jiné příbuzné dítěte, kteří se stanou jeho pěstouny (č. 359/1999 Sb. § 47a).

Podle občanského zákoníku (č. 89/2012 Sb. § 958) je dítě soudem svěřeno do pěstounské péče v případě, že o něj nemůže pečovat žádný z rodičů ani poručník. Tato forma péče má tedy přednost před péčí ústavní. Jak dále stanovuje § 959, soud může rozhodnout o umístění dítěte do pěstounské péče na dobu, po kterou trvají důvody bránící rodičům pečovat o dítě. Pokud tedy rodič zažádá o opětovné svěření dítěte do péče, soud může vyhovět v souladu se zájmy dítěte. Přestože tradiční pěstounská péče trvá dobu neurčitou, jejím cílem je, pokud možno, navrácení dítěte zpět do péče biologických rodičů.

2.1 Příbuzenská pěstounská péče

Příbuzenská pěstounská péče (dále PPP) je jednou z forem pěstounské péče, jejíž specifikum spočívá v příbuzenském vztahu dítěte s pěstounem. Zatímco u tradiční pěstounské péče je dítě umístěno do pěstounské rodiny, se kterou nemělo žádné předešlé vazby, v případě PPP je umístěno do rodiny svých příbuzných, většinou prarodičů (viz. Tabulka 1). Navzdory jedinečnosti PPP nebylo prozatím v Česku na toto téma provedeno dostatečné množství relevantních výzkumů. Jedná se o tematiku více rozšířenou v akademických kruzích jiných západních zemí. Tyto závěry může být ovšem těžké přenést do našeho prostředí z důvodu velkých odlišností především v legislativě, ale také v kulturně-společenském kontextu. Jak ovšem můžeme vyčíst z tabulky níže,

¹ Zde je možné udělit výjimku v případě péče o sourozence.

PPP představuje vysoké procento celkové pěstounské péče, a proto by byl zájem o toto téma velmi dobře opodstatněný (Moštková & Sobotková, 2016).

Tab. 1: Počet dětí svěřených do PP v letech 2017-2020 (MPSV: nedat.)

	2017	2018	2019	2020
Počet pěstounů	11 451	11 529	11 618	11 655
Z toho prarodiče	6 557	6 537	6 547	6 410
Z toho jiný příbuzný	1 786	1 766	1 858	1 897
Z toho jiné osoby	3 108	3 226	3 213	3 348

Častým problémem PPP mohou být finanční okolnosti, jelikož dle některých studií disponují příbuzenští pečovatelé často nižšími finančními prostředky, než pečovatelé v případě zprostředkované pěstounské péče (Le Prohn, 1994). Kiraly a Humphreys (2013) říkají, že přestože s sebou příbuzenská péče nese spousty překážek, její významnou výhodou je kontakt dítěte s biologickými rodiči. Již existující vztah pěstouna a rodiče je klíčový faktor determinující následnou četnost kontaktu rodiče s dítětem po umístění do péče. Naděje na častý kontakt se zvyšuje, pokud je pečovatelem příbuzný z matčiny strany dítěte. Vanschoonlandt, Vanderfaeillie, Van Holen, De Maeyer a Andries (2012) ovšem uvádí, že pro vyšší četnost kontaktů s biologickým rodičem v případě příbuzenské péče, oproti péči cizí osoby, není dostatek empirických důkazů.

2.2 Osoba pěstoun

Podle Zezulové (2012) není touha mít dítě jediným faktorem při rozhodování, zdali se daný člověk stane pěstounem, měla by být ovšem rozhodující. Výsledkem totiž ve většině případů bude skutečnost, že se dítě stane členem rodiny na dlouhou řadu let. Rozhodnutí k pěstounské péči má obvykle altruističtější pozadí v podobě snahy pomoci dětem bez fungující rodiny.

Naplnění role pěstouna představuje nesnadný úkol, jehož cílem není snaha zaplnit místo biologických rodičů či s nimi v jakémkoli smyslu soupeřit, ale naopak je respektovat. Pěstouni mají v životě dítěte důležitou roli a nahrazují rodiče tam, kde oni sami nejsou schopni svou roli naplnit. Tato role je tedy velmi proměnlivá, a to jak ve vztahu k jednotlivým dětem, tak k jednomu dítěti v průběhu času. Pěstoun na sebe také musí převzít zodpovědnost přípravy, jak sebe, tak své biologické rodiny, na novou roli (Hofrová & Rotreklová, 2009).

2.2.1 Vzdělávání pěstounů

Důležitým principem služeb doprovázejících organizací je vzdělávání pěstounů ve formě zvyšování jejich kompetencí pro výkon náhradní rodinné péče. Potřeby dítěte se v průběhu času mění a s nimi i nároky na znalosti a dovednosti pěstounů v oblasti výchovy a zdravého rozvoje dítěte. Klíčový pracovník má tedy za úkol zmapovat vzdělávací potřeby jednotlivých rodin a vytvořit s nimi individuální vzdělávací plán. Vzdělávání poté probíhá formou seminářů, odborné literatury, kurzů či workshopů. Dle zákona (č. 359/1999 Sb. § 47a) má pěstoun povinnost zvyšovat si tyto znalosti a dovednosti v rozsahu 24 hodin v době 12 kalendářních měsíců.

2.2.2 Odměna pěstouna

Zezulová (2012) se k finančním ohodnocením pěstounů vyjadřuje takto: *„Pěstouni dostávají odměnu proto, že výchovou dítěte se složitou minulostí prokazují státu a celé společnosti nedocenitelnou službu. Dítě, které vyrostlo v láskyplném prostředí pěstounské rodiny má mnohem více šancí uplatnit se v budoucím životě...“*

V lednu 2021 nabyl účinnosti nový pozměňovací návrh zákona ohledně odměn pěstounů. Tento návrh odděluje nezprostředkovanou a zprostředkovanou pěstounskou péči. Pro zprostředkovanou péči se stále jedná o odměnu pěstouna, zatímco u nezprostředkované došlo k zavedení tzv. „příspěvku při pěstounské péči“. Tento příspěvek nemá charakter odměny, tudíž není, na rozdíl od odměny pěstouna pro zprostředkované pěstouny, zdaňován a zpojistňován. Odměna pěstouna je navázána na minimální mzdu, zatímco výše příspěvku při pěstounské péči je stanovena jako částka životního minima krát koeficient za každé svěřené dítě (Krbcová, 2021).

3 Poskytování sociálně právní ochrany dětí

3.1 Obecní úřad a obecní úřad s rozšířenou působností

Obecní úřad, spolu ve spolupráci s dalšími subjekty, se zaměřuje na terénní práci cílenou na vyhledávání dětí, které spadají do cílové skupiny SPOD². Zprostředkovává rodičům na jejich žádost poradenství, projednává s nimi nedostatky ve výchově dítěte a s dětmi zase jejich případné problémové chování. Pokud se v rámci své terénní práce setkají s dítětem, na které se SPOD zaměřuje, oznamuje tuto skutečnost obecnímu úřadu s rozšířenou působností. Tento orgán poté sleduje nepříznivé vlivy působící na dítě a jejich příčiny.

² Sociálně-právní ochrana dětí

V takových případech poskytují preventivní a poradenskou činnost (Špeciánová, 2007).

3.2 Krajský úřad

Jedná se o další z orgánů působících na poli prevence a poradenství při poskytování SPOD. Zajišťuje přípravu fyzických osob vhodných stát se pěstouny či osvojiteli na přijetí dítěte do rodiny. Poskytuje jim poté nadále poradenskou asistenci související s novým členem rodiny, zejména ve výchovné sféře. Krajský úřad je povinen, alespoň jednou v roce, zajistit konzultace o výkonu pěstounské péče, které se účastní odborníci na řešení výchovných a sociálních problémů a také pěstouni, kteří mají trvalý pobyt na území daného kraje (Špeciánová, 2007).

3.3 Osoby pověřené k výkonu SPOD

Krajský úřad může vydat pověření, na jehož základě mohou sociálně-právní ochranu dětí vykonávat právnické či fyzické osoby, tzv. osoby pověřené. Pověřené osoby se mohou angažovat při vyhledávání dětí, na které se zaměřuje SPOD a jsou případně vhodné pro svěřeni do pěstounské péče či k osvojení. Stejně tak vyhledávají fyzické osoby vhodné stát se osvojiteli či pěstouny. Tyto skutečnosti musí být hlášeny obecnímu úřadu s rozšířenou působností. Pověřené osoby na druhou stranu nejsou oprávněny završit proces zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče výběrem určité osoby vhodné k výkonu této role pro konkrétní dítě či naopak. Toto zprostředkování spadá do rukou pouze krajskému úřadu či Ministerstvu práce a sociálních věcí. Ti jej provádí na základě žádosti žadatele o zprostředkování osvojení či pěstounské péče podané na obecní úřad s rozšířenou působností (Špeciánová, 2007).

4 Klíčový sociální pracovník

Doprovázející pracovník je zaměstnanec neziskové organizace, který spolupracuje v úzkém kontaktu s pěstounskými rodinami a také s OSPODem³. Každé pěstounské rodině je v procesu jednání o službách přidělen klíčový sociální pracovník. Tento pracovník s klienty dojednává podobu spolupráce a uzavírá s nimi smlouvu o poskytnutí sociální služby a Dohodu o výkonu pěstounské péče. Náplní jeho práce je především koordinace služeb, které jsou rodině poskytovány a také úzká spolupráce se sociálním pracovníkem OSPOD (Semerádová & Černá & Zachařová & kol., 2013).

Přidělení pracovníka rodině závisí na různých faktorech, rozhodující však bývají volné kapacity daného pracovníka. Vliv ovšem může mít také bydliště rodiny a odborné kompetence pracovníka. Změna klíčového pracovníka v průběhu poskytování služeb je možná na základě žádosti rodiny. Stejně tak má klíčový pracovník právo podat návrh na ukončení spolupráce s rodinou, rozhodnutí ovšem musí být opodstatněné a diskutované (Semerádová & Černá & Zachařová & kol., 2013).

Jak stanovuje Zákon o sociálně-právní ochraně dětí (č. 359/1999 Sb. § 47b): *„Obecní úřad obce s rozšířenou působností, obecní úřad, krajský úřad nebo pověřená osoba, [...] jsou povinny sledovat naplňování dohody o výkonu pěstounské péče [...] prostřednictvím svých zaměstnanců, kteří jsou povinni minimálně jednou za 2 měsíce být v osobním styku s osobou pečující nebo osobou v evidenci a s dětmi svěřenými do její péče.“* Klíčový pracovník je tedy s rodinou v dlouhodobém, intenzivním kontaktu a zároveň vstupuje do velmi osobního a přirozeného prostředí pěstounů i dětí. Velice důležité je tedy navázání důvěry mezi rodinou a

³ Orgán sociálně-právní ochrany dětí.

pracovníkem. Pracovník musí k rodině projevovat respekt, pokoru a vystupovat otevřeně. Zároveň si ovšem musí zachovat profesionalitu, dodržovat profesní postupy a metody a nastavovat jasné hranice služby. Pracovník by měl mít také dobré povědomí o rodině, znát její členy jménem a pamatovat si jejich životní příběhy. Vyjadřování klíčového pracovníka by mělo být přizpůsobeno jazyku rodiny a vždy by měli ověřovat, zdali se setkali s pochopením (Semerádová & Černá & Zachařová & kol., 2013).

4.1 Role klíčového pracovníka

Hlavním principem služby doprovázení je podpora pěstounské, nebo jiné náhradní rodiny, a to jak jednotlivých členů, tak rodiny jako celku. Pracovník by měl být v osobním kontaktu s rodinou ideálně jednou měsíčně, minimálně však jednou za dva měsíce. Při těchto setkáních by mělo docházet k reflektování průběhu výkonu náhradní rodinné péče, vývoje dítěte, a výchovných postupů. Dochází k řešení aktuálních obtíží či jiných situací rodiny, ale pracuje se také na dlouhodobých tématech, která by měla zvyšovat kvalitu života rodiny (Semerádová & Černá & Zachařová & kol., 2013).

Pracovník je na druhou stranu také povinen kontrolovat rodinu na základě pověření k výkonu sociálně-právní ochrany dítěte. Dohlíží na postup pěstounů při výkonu náhradní rodinné péče v souladu s Individuálním plánem ochrany dítěte. Kontroluje, zda jsou v rodině naplňovány potřeby dítěte a jestli jsou plněny domluvené cíle spolupráce. Minimálně jednou za půl roku je pracovník povinen vypracovat zprávu o průběhu výkonu pěstounské péče, kterou následně vydá sociálnímu pracovníkovi dítěte OSPOD (Semerádová & Černá & Zachařová & kol., 2013).

4.2 Sociální práce s minoritami

Navrátil a Musil (2000) uvádí, že sociální práce s příslušníky menšinových skupin by měla být založena na dostatečných znalostech kulturních charakteristik dané skupiny a jejich zkušeností se znevýhodňováním. Dále uvádí, že je důležité, aby byl sociální pracovník informován o širokém spektru individuálního, institucionálního a komunitního chování lidí ve většinové společnosti, které má negativní dopady na život dané skupiny. Tyto předpoklady by měly pracovníkovi pomoci v řešeních rozmanitých problémů, kterým daná minoritní skupina může čelit.

Loya (2011) naznačuje, že by získávání vědomostí pracovníků mělo pokračovat ještě o něco dál. Vzdělávání sociálních pracovníků ohledně etnicity a diverzity se většinou soustředí především na získávání vědomostí o minoritách. Je ovšem nutné brát v potaz také další komponenty diverzity, jako je rasové privilegium a s ním spojené uvědomování si vlastní kultury a rasy. Těmto tématům je ve vzdělávacích plánech sociálních pracovníků věnována nevelká pozornost.

Stálý důraz pouze na studium kultur minorit, může zapříčinit vnímání bílé rasy jako té „normální“. Sociální pracovníci musí tedy porozumět nejen odlišným kulturním zvykům, ale také vlastním osobním a kulturním hodnotám, aby mohli svou práci vykonávat s mírou kulturní kompetence. Je důležité, aby v sociální práci došlo k pochopení významu všech kultur v rámci lidského chování, hodnot a vnímání, a to také té, která je pracovníkovi vlastní. Důležité je také vyhýbat se „color-blind“ přístupům k lidem jiné barvy pleti. Vnímání rasy jako faktoru, na kterém nezáleží, a kterému není nutné věnovat pozornost, může manifestovat v nepochopení způsobů, kterými se projevuje rasismus (Loya, 2011).

METODOLOGICKÁ ČÁST

5 Vymezení cíle práce a výzkumné otázky

Hlavním schématem tohoto výzkumu je vztah a interakce mezi romskou pěstounskou rodinou a jejich klíčovým sociálním pracovníkem. Cílem je především objasnit, jaké faktory ovlivňují vzájemnou interakci mezi jednotlivými stranami. Práce se soustředí zejména na ne-lidské aktéry, kteří vstupují do vztahu pěstounů a pracovníků a na jejich roli ve vzájemné komunikaci. Každá mezilidská interakce je ovlivňována a vytvářena jak jednotlivými lidskými aktéry angažovanými v dané interakci, tak ne-lidskými aktéry, kteří ji ovlivňují a utváří do té míry, že by její realizace v případě absence těchto aktérů byla nemožná. V práci analyzuji důležitost a význam jednotlivých aspektů ne-lidské povahy, které ovlivňují interakci. Další rovinou zájmu je otázka etnicity, obzvlášť to, jakým způsobem do dané interakce vstupuje vnímání vzájemné odlišnosti, tedy, jak na všechny zúčastněné strany působí, že klíčovým pracovníkem romské rodiny je ne-Rom. Pozoruji, do jaké míry jsou pohledy pracovníků na jakékoli profesní situace ovlivněny jejich osobními názory a hodnotami. V neposlední řadě pozoruji, jakou pozici zaujímá ve vztahu k pěstounům a dětem sociální pracovník. Jedná se o osobu s restriktivní či kontrolní pravomocí, ale zároveň mají roli pomocnou a měli by být osobou, které mohou klienti důvěřovat. Zajímá mě tedy, jakým způsobem se tato dvojí role promítá do vztahu pracovníků s jejich klienty.

Hlavní výzkumná otázka: **Jaké faktory ovlivňují interakci mezi pěstounskou rodinou a klíčovým sociálním pracovníkem?**

1. Do jaké míry vzniká mezi účastníky komunikační napětí dané restriktivní a pomáhající dvojrolí sociálního pracovníka?
2. Jakou roli hraje etnicita ve vztahu mezi ne-romským sociálním pracovníkem a romskou pěstounskou rodinou?
3. Jaký vliv mají na tuto interakci ne-lidští aktéři?

6 Výzkumná strategie

Výzkumná strategie zvolena pro výzkum interakce mezi klíčovými sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami je případová studie. Jak říká Creswell (2007), smyslem této výzkumné strategie je snaha porozumět danému tématu skrze jeden, nebo několik málo případů v rámci ohraničeného systému. Jedná se o empirický design, jehož základem je sběr dat, které se vztahují právě k objektu výzkumu – případu. Zkoumání daného sociálního jevu probíhá za co možná nejpřirozenějších podmínek a vždy v reálném kontextu výskytu jevu. Cílem je interpretovat interakce mezi případem či případy a okolím (Švaříček & Šédová & kol., 2007).

Dumez (2015) tvrdí, že jediné, co můžeme s jistotou říci o povaze případu je, že bývá vymezen víceméně nejasnou hranicí. Představa, že nakreslením hranice kolem jevu jej můžeme definovat a tím být schopni poskytnout úplný popis, je nepřesná, jelikož neexistuje nic takového, jako úplný popis sociálního jevu. *„Kromě toho může být hranice případu určena empiricky (společnost, jejíž existence je definována zákonem, rozhovor, který se odehrál mezi dvěma jedinci v určitý den a hodinu), nebo být konstruována abstraktním způsobem z dané teorie či ze situace pozorování.“* (Dumez, 2015: 45, vlastní překlad z aj). Pro účely této práce byla za případ zvolena interakční rovina mezi čtyřmi konkrétními

pěstounskými rodinami a jejich klíčovými sociálními pracovníci. Cílem je popsat nejen jaké faktory ovlivňují interakci těchto čtyř rodin s pracovníky, ale také jak je tato komunikace vnímána oběma stranami. Jedná se o interakci, jež je zasazena do jednoho institucionalizovaného systému – sociálně-právní ochrana dítěte. Je tím pádem možné analyzovat ji komplexně.

7 Tvorba dat

Při empirickém sbírání dat jsem využila především principy polostrukturovaných rozhovorů v kombinaci se zúčastněným pozorováním. Jak říká Reichel (2009: 94): „*Vědecké pozorování je definováno jako technika sběru informací založená na zaměřeném, systematickém a organizovaném sledování smyslově vnímatelných projevů aktuálního stavu proků, aspektů, fenoménů atd., které jsou objektem zkoumání.*“ Pokud pozorovatel ovšem vstupuje mezi tyto objekty zkoumání a podílí se na jejich aktivitách, jedná se o komplexnější zúčastněné pozorování. Základem polostrukturovaného rozhovoru je soubor témat či otázek, které budou jeho předmětem. Jejich formulace a pořadí se ovšem může v průběhů rozhovorů různě měnit a modifikovat, musí být ovšem probrány všechny. Tazatel má v tomto typu interview více volnosti a má možnost klást doplňující otázky, které závisí na směru a vývoji hovoru (Reichel, 2009).

Rozhovory se dvěma sociálními pracovníci byly vedeny v jejich kanceláři, kde jsme měli dostatečné soukromí. Třetí pracovnice iniciovala rozhovor v průběhu jednoho ze vzdělávání pěstounů, kterého jsem se účastnila. Rozhovory s pěstouny probíhaly u nich doma, tudíž v prostředí jim příjemném. Sociální pracovníci neměli s odpovídáním na otázky ani s nahráváním rozhovorů problém, zatímco u pěstounů byla vždy v prvních minutách rozhovorů vidět určitá nejistota. Ta často pominula, jakmile se rozpovídali o svém životě a má přítomnost jim začala připadat příjemnější. Jako nahrávací zařízení jsem záměrně zvolila mobilní telefon, jsem totiž toho

názoru, že položený na stole působí přirozeněji než diktafon. Žádný respondent mu po dobu vedení rozhovoru nevěnoval pozornost. Při návštěvě pěstounů jsem pokaždé po vypnutí nahrávání pokračovala v nenuceném rozhovoru nezávazně na tématu mého výzkumu, hrála jsem si s dětmi a snažila jsem se celou rodinu více poznat. Se sociálními pracovníky jsem v termíny rozhovorů nestrávila více času, jelikož se většinou jednalo o jejich pracovní dobu. Vynahradila jsem si ovšem toto omezení kontaktu na vzdělávání pěstounů, které trvá z pravidla několik hodin a bylo tedy dost času na interakci jak s pěstouny, tak s pracovníky.

8 Analýza dat

Získaná data byla následně analyzována pomocí techniky otevřeného kódování. Během tohoto procesu jsou získané údaje rozkládány na samostatné části, pečlivě prostudovány, porovnány a na závěr jsou zjištěny podobnosti a rozdíly v daných jevech (Strauss & Corbinová, 1999). Dochází tedy ke kategorizaci pojmů. Jak uvádí Švaříček a Šédová (2007) při otevřeném kódování dochází k rozbití celkového textu na jednotky, kterým jsou následně přiděleny názvy. Výzkumník poté dále pracuje s těmito pojmenovanými fragmenty textu.

Kódování mi pomohlo utřídit si všechny informace, které mi byly respondenty předány. Díky tomuto procesu jsem byla schopna věnovat každému rozhovoru zaslouženou pozornost a odkrýt množství informací, které nebyly zřejmé na první pohled. Rozhovorům se sociálními pracovníky jsem přisuzovala jiné kódy než těm s pěstouny. V obou kódovacích souborech ovšem vznikly shodné kódy, které mi vytvořily průsečík společných témat.

9 Výzkumný vzorek

Výzkumné šetření se uskutečnilo v doprovázející organizaci v Moravskoslezském kraji, kterou zachovám v anonymitě, ale pro účely této práce ji nazvu Kaštánek. V rámci výzkumu jsem vedla rozhovory se sedmi respondenty – tři klíčové sociální pracovníky z řad zaměstnanců Kaštánku a čtyři příbuzenské romské pěstounské rodiny. Všichni tito pěstouni mají uzavřenou dohodu o výkonu pěstounské péče s organizací Kaštánek. Ve všech případech se jedná o prarodiče, respektive babičky pěstounských dětí.⁴ Dohromady mají tyto čtyři pěstounky v péči devět dětí ve věku od dvou do deseti let.

Pro tuto práci jsem všem respondentům určila pseudonymy za účelem zachování anonymity. První pěstounka, paní Konvalinková spolu s paní Levandulovou a paní Šeříkovou žijí v domácnosti nejen s pěstounskými, ale také se svými nezletilými biologickými dětmi. Paní Slunečnicová žije pouze se svým vnukem, kterého má v péči. Všechny jsou oficiálně pěstounky v rozmezí od šesti měsíců do tří let, ale o děti se aktivně starají od velmi útlého věku.

Sociální pracovnice paní Vrbová je v Kaštánku zaměstnaná rok a předtím pracovala mimo obor, druhá pracovnice paní Lipová zde pracuje již třetím rokem a nastoupila zde po dokončení studia. Paní Břízová zastává již druhým rokem v Kaštánku vedoucí pozici. Je tedy koordinátorkou činností sociálních pracovníků této organizace a v sociální sféře se pohybuje již čtrnáct let.

10 Etika výzkumu

V práci dbám na striktní anonymizaci respondentů i organizace, ve které byl výzkum veden. Všichni účastníci rozhovoru podepsali souhlas s účastí na

⁴ V případě paní Konvalinkové jsou pěstounské děti vnoučata partnera pěstounky.

rozhovoru a byli informováni o již zmiňované anonymizaci a o účelu výzkumu a sesbíraných dat. Všichni účastníci byli o výzkumu informováni co nejsrozumitelněji a případné doplňující otázky byly co nejjasněji zodpovězeny. Souhlas s pořizováním písemných a audio záznamů během rozhovoru byl respondenty udělen jak slovně, tak písemně. Veškeré výpovědi participantů jsou v této práci uvedeny v kurzívě a označeny uvozovkami.

VÝZKUMNÁ ČÁST

11 Představení respondentů

11.1 Klíčové sociální pracovnice

V rámci výzkumu jsem vedla rozhovory celkem se třemi sociálními pracovnicemi z organizace Kaštánek. Každý z těchto rozhovorů mi poskytl lehký vhled nejen do náplně práce pracovnic, ale také do jejich vnímání některých aspektů společnosti. Všechny respondentky byly velmi vstřícné a otevřené, díky čemuž rozhovory probíhaly nenuceně a přirozeně. Musím ovšem přiznat, že při některých odpovědích pro mě bylo obtížné zachovávat si vnitřní odstup a nevpustit do interakce mé osobní přesvědčení a hodnoty.

Vzhledem k tomu, že všechny tyto sociální pracovnice spolupracují z velké části hlavně s romskými rodinami, byly pro mě zarážející některé jejich pohledy a názory. Obzvlášť náročný pro mě byl rozhovor s jednou konkrétní respondentkou, kterou zde nebudu jmenovat ani pod pseudonymem, jelikož cílem této práce v žádném případě není snaha kohokoli očernit. Tato paní v rozhovoru zastávala poměrně radikálně stereotypní názory na romské etnikum, velmi negativně se vyjadřovala k jakékoli finanční podpoře od státu, kterou by Romové měli dostávat a opakovaně vyslovila nedůvěru k upřímnosti ve výrocích jak svých romských klientů, tak lidí tohoto etnika obecně. Když jsem ovšem poté sledovala, jakým způsobem tato konkrétní pracovnice interaguje s romskými pěstouny v rámci vzdělávání, musím přiznat, že jsem byla překvapená. Kdybych totiž všechny tyto výroky neslyšela přímo od ní, nevěřila bych, že zastává podobné názory. Její osobní přesvědčení ohledně této tematiky se v její práci, alespoň z toho, co jsem mohla pozorovat, prakticky nepromítaly. Tato konkrétní sociální pracovnice si zároveň byla vědoma jisté radikálnosti svých postojů a sama toto uvědomění

reflektovala. Podobné postoje se objevovaly také u dvou zbylých pracovníků, ty je ovšem nikdy neříkaly přímo a zároveň si ani nebyly vědomy síly a podtextu některých svých výroků.

11.1.1 Paní Břízová

Paní Břízová pracuje v Kaštánku téměř dva roky na pozici vedoucí pro oblast NRP⁵. V sociální sféře se ovšem pohybuje již od roku 2008. Díky své vedoucí pozici má na starosti méně rodin než zbylé dvě sociální pracovníce, se kterými jsem vedla rozhovor. Z celkových dvanácti rodin, které se řadí mezi její klienty, je devět romských. V rozhovoru působila velmi rázně, vyrovnaně a mile. Sama sebe nazvala jako člověka s jistou mírou nedůvěry k neznámému.

Rozhovor byl veden v průběhu jednoho ze vzdělávání. Nabídla jsem paní Břízové, že se můžeme setkat jiný den přímo u ní v kanceláři, abychom měly větší klid, trvala ovšem na tom, aby rozhovor proběhl okamžitě. Byly jsme ve společenské místnosti, kterou často procházeli jiní účastníci aktivity, tudíž byl rozhovor často přerušován. Zároveň jsem s ubíhajícím časem a blížícím se koncem vzdělávání cítila, že paní Břízová začíná být lehce nervózní a odpovídá rychleji. Jednalo se o jednu z mých prvních zkušeností s vedením rozhovoru, proto pro mě byla tato situace poměrně náročná.

11.1.2 Paní Lipová

Paní Lipová pracuje v Kaštánku na pozici terénní sociální pracovníce pro oblast NRP již čtvrtým rokem. V organizaci spolupracuje s 25 pěstounskými rodinami, z nichž 20 je romských. Počet rodin pro jednotlivé sociální pracovníce se v nedávné době zvýšil, přesto jej paní Lipová hodnotila jako

⁵ Náhradní rodinná péče.

adekvátní a zastává názor, že nijak neovlivňuje kvalitu její práce. Zároveň podle ní přispívá k různorodosti náplně práce.

Rozhovor byl veden v prostorách kanceláře Kaštánku po krátké e-mailové korespondenci. S paní Lipovou jsem se znala již z úvodní schůzky v Kaštánku, na které jsme se domlouvaly na realizaci výzkumu a také z jednoho ze vzdělávání, kterého jsem se účastnila. Jelikož nastoupila na pozici hned po dostudování vysoké školy, měly jsme společné téma a měla pochopení pro mé strasti se studiem.

11.1.3 Paní Vrbová

Paní Vrbová je zaměstnankyní Kaštánku již dva roky, po dokončení vysoké školy pracovala krátce mimo obor. Jejími klienty je celkově 25 pěstounských rodin, z nichž 21 tvoří romské rodiny. Množství rodin vnímala jako velmi náročný závazek, v rámci kterého je náročné dostát kvalitě práce v plném rozsahu.

Jednalo se první rozhovor, který jsem v rámci výzkumu vedla a musím přiznat, že v něm občas rezonuje moje nervozita. Přesto si myslím, že byl rozhovor úspěšný, a to z velké části díky osobnosti paní Vrbové, která svou vstřícností vytvořila velmi příjemnou a uvolněnou atmosférou.

11.2 Pěstounky

Rozhovory s pěstounskými rodinami pro mě byly v době plánování výzkumu největší výzvou a vzbuzovaly ve mně největší obavy. Nakonec se ovšem staly pro mě tou nejlepší zkušeností a na každý další rozhovor jsem se těšila. Ze stran pěstounek jsem se nesečkala s ničím jiným, než se vřelostí, za což jim ještě jednou děkuji. Se všemi jsem se seznámila na vzdělávacích kurzech pořádaných Kaštánkem, kde jsme si vyměnily kontakty a poté jsme

telefonicky dojednávávaly detaily schůzky. Mou největší obavou byla realizace místa setkání. Vzhledem k tomu, že většina respondentek pečovala o více než jedno dítě v poměrně nízkém věku, bylo mi hned ze začátku jasné, že setkání mimo jejich domov nebude snadné. Žádnou z respondentek tato varianta ovšem ani nenapadla a automaticky mě zvaly k sobě domů, kde mě vždy velmi mile přijaly. V této oblasti hrálo možná roli také to, že jsou vlivem sociálních pracovníků zvyklé na domácí návštěvy. U všech rozhovorů byly vždy přítomny alespoň nějaké děti, což sice lehce ztížilo některé části přepisů rozhovorů, ale zároveň poměrně rychle uvolnilo atmosféru a prolomilo ledy.

Přestože jsem všechny respondentky opakovaně uvědomovala o tom, že nejsem sociální pracovnice, nestuduji sociální práci, a tudíž jí ani nikdy nebudu, bylo pro ně těžké pochopit můj zájem o toto téma. Z rozhovorů plynulo, že v rámci mého postavení, jako studentky vysoké školy, ve mně vidí jakousi autoritu, což občas komplikovalo mou nezaujatost. Opakovaně se mi stávalo, že mi kladly otázky, na které předpokládaly, že znám odpověď čistě proto, že studuji vysokou školu. Častokrát jsem se snažila pomoci, jak jen jsem mohla, ale některé otázky byly velmi náročné a týkaly se pěstounských dětí a já jsem cítila, že není moje místo je zodpovídat, proto jsem je raději odkazovala na jejich klíčové sociální pracovnice.

11.2.1 Paní Konvalinková

Paní Konvalinková je, stejně jako všechny zbylé respondentky, asi padesátiletá romská pěstounka. Klientkou organizace Kaštánek je již druhým rokem a její klíčovou sociální pracovnící z této organizace je paní Lipová. V péči má tři pěstounské děti, vnoučata jejího přítele – dva chlapce ve věku 8 a 10 let a dvou letou holčičku. Všechny tři děti jsou sourozenci. Přestože je pěstounkou teprve krátce, chlapci u ní žijí už přes šest let. Pro pěstounství chlapců je uzavřena dohoda v Kaštánku, zatímco v případě dívky se jedná o jinou organizaci.

V domácnosti žije kromě paní Konvalinkové také její přítel, tři pěstounské děti a její biologický desetiletý syn.

Na rozhovor jsme se domluvily velmi snadno, komunikace s Paní Konvalinkovou byla velice příjemná. Byla jsem pozvána k nim domů, kde jsem se seznámila se všemi členy domácnosti. Rozhovor probíhal za přítomnosti všech dětí, což chvílemi ztěžovalo soustředění jak mně, tak respondentce. Děti jsou v relativně nízkém věku, přesto jsem se jim snažila čas od času pokládat otázky o jejich zkušenostech se sociální pracovníci. Vzhledem k tomu, že k nim střídavě kromě paní Lipové dochází ještě další tři sociální pracovníce, byly děti občas zmatené a nedokázaly si vybavit, na koho se ptám.

11.2.2 Paní Levandulová

Paní Levandulová má v pěstounské péči své dvě vnoučata – devítiletou dívku a jejího sedmiletého bratra. Dohoda o výkonu pěstounské péče má s Kašánkem podepsanou již čtvrtým rokem, o děti se ovšem starala již dva roky předtím. Momentálně žije bez partnera, v domácnosti je ovšem kromě pěstounských dětí ještě její patnáctiletý biologický syn. Její klíčovou sociální pracovníci je paní Vrbová.

Rozhovor se uskutečnil po telefonické domluvě u pěstounky doma, kde jsem byla vřele přivítána. Paní Levandulová byla z počátku rozhovoru velmi ostýchavá, což se projevilo také na jejích stručných a krátkých odpovědích. Jakmile jsme ale odbočily od tématu a začaly jsme si povídat o jejím životě a cestě, která ji dovedla k pěstounství, otevřela se a po zbytek setkání byla velmi komunikativní. Svou ostýchavost sama reflektovala také v interakcích se sociálními pracovníci. U rozhovoru byla přítomna její vnučka, kterou má

v pěstounské péči. Po celou dobu rozhovoru ovšem mlčela a na každou mou otázku odpovídala pouze stydlivým pousmáním.

11.2.3 Paní Slunečnicová a paní Šeříková

Paní Slunečnicová má v pěstounské péči desetiletého syna své dcery. Oficiálně je pěstounkou teprve půl roku, ale o chlapce se stará již od jeho čtyř let. Její klíčovou sociální pracovnící z Kaštánku je paní Lipová.

Paní Šeříková je pěstounkou svých tří vnoučat – dva chlapci ve věku devět a šest let a sedmiletá dívka. Všechny děti jsou sourozenci. Pěstounkou je čtvrtým rokem, ale o děti se stará již velmi dlouhou dobu, nejmladšího chlapce si vzala domů přímo z porodnice. Její klíčovou sociální pracovnící je paní Vrbová.

Paní Slunečnicová s paní Šeříkovou jsou sestry a rozhovor probíhal s oběma současně v domácnosti paní Šeříkové. Byla jsem zde opět velmi mile přivítána, jednalo se tedy o další příjemnou zkušenost v domácnosti pěstounů. Rozhovor byl od začátku velmi uvolněný, což bylo nejspíš způsobeno i tím, že se obě paní cítily dobře navzájem ve své přítomnosti. Občas pro mě bylo trochu náročné vést rozhovor potřebným směrem, jelikož se stávalo, že si respondentky začaly navzájem vyprávět příběhy. Nakonec jsme se ovšem vždy dostaly k požadovanému tématu a v mezičase jsme se i společně zasmály. U rozhovoru byly přítomny i dvě děti – vnuk v pěstounské péči paní Slunečnicové a vnučka v péči paní Šeříkové. Děti ovšem strávily většinu času ve vedlejší místnosti, jen občas přišly o něco požádat pěstounky. Vzhledem ke svému nízkému věku se mi na většinu otázek styděly odpovídat.

12 Ne-lidští aktéři

V rámci výzkumu a analýzy interakce, především faktorů, které ji ovlivňují, se zaměřuji na důležitost ne-lidských aktérů v tomto procesu. Interakce

neprobíhá pouze mezi dvěma nebo více lidskými aktéry. Jedná se o komplexní soubor navzájem na sebe působících aktérů, lidských i nelidských. Základním ne-lidským aktérem je legislativní vymezení pěstounské péče. Pěstouni se do této role dostávají díky spleťté síti legislativních norem a povinností, které musí splnit. Jejich práva a povinnosti se odvíjí od ne-lidských aktérů v podobě zákonů, které dále určují jejich kompetence. Poté, co je podepsána Dohoda o výkonu pěstounské péče jsou dále zákonně zavázáni k plnění vzdělávacích povinností. V následujících kapitolách se zaměřuji na hledání a následnou analýzu těchto ne-lidských aktérů a jejich role v interakci mezi klíčovými sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami. Klíčový sociální pracovník má ze zákona (č. 359/1999 Sb. § 47b) povinnost osobního setkání s pěstouny minimálně jednou za dva měsíce. Tento kontakt většinou probíhá v domácnosti pěstounů, výjimečně v prostorách kanceláře organizace. V rámci návštěv v domácnosti pracovníci zjišťují průběžné informace o rodině, podle stanovených témat.

„[...] na té návštěvě vždycky zjišťujete finanční podmínky, bytové podmínky, školu, volný čas, vzdělávání pěstounů, kontakty s rodičema, [...] Jinak standardně na těch návštěvách pravidelných jednou za dva měsíce je potřeba mít tyhleto informace. Ono většinou na těch finančních podmínkách, pokud někdo nezačne zázračně pracovat, tak se nic nemění. Na těch bytových podmínkách, pokud se někdo nestěhuje, tak se taky nic nemění. Nicméně, co se taky vždycky řeší, je určitě škola, volný čas a vzdělávání pěstounů.“ (Paní Břízová)

Důležitým tématem pro sociální pracovníky jsou tedy finanční a bytové podmínky. Z rozhovorů s pracovníky vyplývalo, že v případech, kdy není něco v pořádku v této sféře, především co se bytových podmínek týče, začínají často pociťovat i své kontrolní pravomoci. Přestože se mnohdy vyhýbali slovu kontrola, z výpovědi je zřejmá změna přístupu v podobných situacích. Jejich

interakce, která je v zásadě spíše přátelského charakteru, může vlivem nepříznivé bytové situace nabýt spíše restriktivního rázu. Paní Vrbová v rozhovoru vyprávěla jednu svou zkušenost s pěstouny, kteří začali v bytě hromadit nábytek a dítě vlivem těchto okolností nemělo vlastní postel a přístup k psacímu stolu.

„Tak to jsme teďka řešili a tam už nemůžeme my nic nedělat a říct jim 'v pohodě, OSPOD vám na to dohlídne' (smích). Takže tam jsem jim taky řekla, co s tím mají dělat a dala jsem jim třeba lhůtu, že až přijdu za týden, tak ať vyklidí aspoň tamto, ať mu tam udělají to místo, a takhle, tak trošku přísněji na ně. [...] Ale pak zase, když se chvílku na ně nedohlíželo, tak zase se to tam objevilo.“ (Paní Vrbová)

Faktor bytových podmínek je provázán s finančními podmínkami jednotlivých rodin. Pokud finanční poměry rodiny nejsou ideální v rámci životních potřeb je zde velká šance, že se tyto okolnosti promítnou do bytových podmínek. V tuto chvíli vstupují do situace klíčoví sociální pracovníci. Jelikož se jedná o faktor, který přímo ovlivňuje život a prosperitu dítěte, jsou mnohdy nuceni vyřešit situaci různými restrikcemi, které za jiných okolností většinou přenechávají OSPODu. Podobné zkušenosti tedy ovlivňují jak dynamiku vztahu mezi pracovníkem a pěstounem, tak také subjektivní vnímání role pracovníků.

12.1 Mobilní telefon

Telefony jsou v dnešní době již nepostradatelným předmětem v životech každého člověka. Způsobů, jakými usnadňují komunikaci je mnoho a všechny samozřejmě platí i pro komunikaci mezi pracovníci a pěstouny. Momentálně se chci ovšem zaměřit na způsoby, jakými mohou mobilní telefony tuto komunikaci komplikovat. Sociální pracovníci nemohou přijít na

návštěvu do domácnosti neohlášeně, je tedy třeba před každou schůzkou sjednat datum a čas, což probíhá výhradně telefonicky⁶. Pokud ovšem tato forma komunikace selže, může být těžké sejít se osobně, především s pěstouny, kteří nedocházejí na vzdělávání, případně jej již mají splněné. Paní Vrbová i paní Lipová obě vnímaly častý problém v telefonické komunikaci s některými pěstouny. Nejčastějším úskalím bývá nedostupný telefon, změna telefonního čísla bez upozornění pracovníka, nebo nedostatek mobilních zařízení v domácnosti. Paní Břízová tento konkrétní problém nepocitovala při práci se svými klienty, ale byla si vědoma, že se jedná o překážku, se kterou se její kolegyně často setkávají.

„[...] tam je problém, že oni často mění telefonní čísla a nedají nám je ty telefonní čísla. [...] Potom někteří bývají často nedostupní, takže tam si třeba tu návštěvu fakt s některýma domlouváte těžko, že nemáte, jak se jim dovolat. Takže voláte každý den, snažíte se, obden, ale furt jsou třeba nedostupní. A když tady to trvá nějakou dobu, tak tam jdeme osobně na ně zazvonit, ale nejdeme tam hned do té rodiny, jdeme se jenom domluvit na nějaký termín, protože my nesmíme neohlášeně do rodiny chodit. Takže tam jdeme jenom přede dveře, domluvíme se s nima a jdeme na návštěvu potom v ten termín, který si domluvíme.“ (Paní Lipová)

„[...] s romskýma rodinama řešíme hrozný problém v tom, že někteří nemají ten mobilní telefon vůbec, teda teď už docela jsme si je naučili, takže je to menší procento. Já tam mám teď snad jednu paní, která vyloženě vůbec nemá telefon, takže domluvit se na něčem je docela hrozné, jde to těžko. A ti, co mají, tak buď střídají někdy ty telefonní čísla, protože jim dojde kredit, tak to vyhodí, mají nové, nebo mají od syna, od dcery, od někoho z rodiny nebo tak. Takže my pak

⁶ Některé pracovnice uváděly jako další formu elektronické komunikace e-mail, který je ovšem většinou využíván spíše ke sdílení různých událostí a aktivit pořádaných organizací. Pouze výjimečně je používán jako hlavní komunikační prostředek.

zase nevíme, kdo nám volá a nevíme komu máme zavolat. Zkoušíme po té rodině třeba, tak neoficiálně (smích).“ (Paní Vrbová)

Jak je zřejmé z úryvků rozhovorů, telefonické komunikační překážky často nutí pracovnice k různým kreativním řešením dané situace. Někteří pěstouni, předtím, než se jimi stali, mobilní telefon nevyužívali, mnohdy jej ani nevlastnili. Pro komunikaci se sociálními pracovníky má ovšem mobil zásadní význam a je naprosto nezbytný. Paní Vrbová byla také toho názoru, že spousta pěstounů využívá telefon převážně pro komunikaci se sociálními pracovníky, popřípadě s lékaři. Nefunkční telefonická komunikace má velký vliv především na práci sociálních pracovníků. Všechny mají na starosti minimálně 12 pěstounských rodin, a pokud se nedaří dlouhodobě spojit s pěstouny a je zde nutnost k výše zmíněným kreativním řešením, zabere to pracovníkovi jistě spoustu času. Paní Vrbová také použila zajímavé slovní spojení „naučili jsme si je“, ze kterého je cítit náznak mocenské asymetrie. Podobné výrazy protkávají výpovědi všech sociálních pracovníků a mohou mít dopad na celkový vztah a komunikaci s pěstouny. Hlavní rolí sociálních pracovníků, kterou budeme blíže analyzovat v následující kapitole, je podpora pěstounských rodin. Z rozhovorů jsem nabyla pocitu, že jsou si této role samozřejmě vědomy a interpretují si tuto roli jako nadřazenou k roli pěstounů. Samotné „naučili jsme si je“ má v sobě obsaženo akci, která by nebyla proveditelná bez intervence sociálních pracovníků.

12.2 Sociální síť

V předchozí podkapitole bylo zmíněno, že rodiny občas vlastní jeden telefon, který je sdílen celou domácností. Při svých návštěvách v rodinách jsem si všimla, že i přes to, že děti nemají vlastní mobilní telefony, mají častý přístup k těm od pěstounů, které poté využívají k trávení času na sociálních sítích. Všechny respondentky měly také v domácnosti počítač či notebook a připojení

k internetu. Všechny tyto věci byly, hlavně pro děti, naprosto nezbytné v posledních letech, kdy škola probíhala kvůli pandemii výhradně v online prostoru. Přístup na sociální sítě není tedy pro děti nijak komplikován, přestože nemají svoje vlastní elektronická zařízení.

Sociální sítě jsou ve svém využití obdobné k mobilním telefonům. Co se týče jejich vlivu na interakci mezi pěstouny a sociálními pracovníky převažují spíše pozitiva. Jedním z největších je usnadnění kontaktu pro děti. Všechny tři sociální pracovnice při rozhovoru uvedly, že nemají problém komunikovat s rodinami přes sociální sítě a poskytují na sebe kontakt i v této formě. Tento způsob komunikace podle nich hodně využívají i pěstounské děti. Myslím si, že sociální sítě mohou otevřít cestu sociálnímu pracovníkovi k dítěti. Paní Lipová v rozhovoru vzpomínala na příběh chlapce, který ji kontaktoval jednou večer, tedy po její pracovní době, právě na Facebooku. Obrátil se na ni s rodinnými problémy, které se týkaly přítele pěstounky a vyjádřil také strach o své bezpečí. Paní Lipová byla schopna reagovat okamžitě, jelikož se jednalo o její soukromý účet, pokud by ji chlapec kontaktoval telefonicky, není jisté, že by po své pracovní době kontrolovala pracovní telefon. Tento fakt jde ovšem ruku v ruce s nevýhodou sociálních sítí. Pěstouni občas nedodržují pracovní dobu klíčových pracovníků.

„[...] někteří pěstouni úplně nerespektují naši pracovní dobu (smích), takže když já je mám na tom Facebooku, tak oni jsou schopni třeba v neděli večer mi napsat. Já samozřejmě vidím, co mi píšou, takže když je to něco akutního, jako třeba, když mi ten klučina tehdy psal na Facebooku, že se bojí být doma, tak jsem to řešila i večer, ale když vidím, že to je nějaká blbost, která počká do pondělka do rána, tak neřeším.“ (Paní Lipová)

12.3 Vzdělávání pěstounů

Samotné vzdělávání pěstounů je také jedním z ne-lidských aktérů ovlivňujících interakci klíčových pracovníků a pěstounů. Jedná se o aktivitu, při které se pěstouni mohou potkávat navzájem, prohloubit vztahy a sdílet zkušenosti jak mezi sebou, tak se svými sociálními pracovníky. Podle zákona (č. 359/1999 Sb. § 47a) má každý pěstoun povinnost splnit si vzdělávání v minimálním počtu 24 hodin za jeden rok. Vzdělávání je plánováno sociálními pracovníky, kteří potom doporučují jednotlivým rodinám, která témata by zrovna pro ně mohla být přínosná.

Témata vzdělávání se tedy různí podle dostupnosti různých odborníků a potřeb pěstounských rodin. Já jsem byla přítomna na třech těchto akcích. Prvním tématem byla žloutenka typu A, otravy a chřipka, druhým ADHD a poruchy chování u dětí a poslední bylo věnováno změně novely zákona 359/1999 Sb., která se týká změny finančních odměn pro pěstouny. První dvě aktivity byly vedeny externími odborníky, kteří byli pozváni Kaštánkem. Třetí vzdělávání o novele zákona měla na starosti paní Břízová. Všechny vzdělávací akce Kaštánku trvají v průměru s přestávkami kolem tří hodin a začínají kolem čtvrté hodiny odpoledne. Z prvního tématu jsem byla ze začátku trochu zaskočená, protože jsem nečekala, že se nemocem bude věnovat celý jeden tří hodinový blok. Vzdělávání o změně novely bylo určitě nejpřínosnější, jak pro mě, tak hlavně pro pěstouny. Bylo nutné věnovat tomuto tématu hned dvě vzdělávací aktivity, jelikož byl o účast velký zájem a proti-pandemická opatření v té době nepovolovala překročit na podobných akcích kapacitu dvaceti lidí.

Všechny tři pěstounky, se kterými jsem vedla rozhovor, hodnotily průběh vzdělávání a volená témata velice pozitivně. Tyto pocity byly zřejmé i z průběhu vzdělávání. Většina pěstounů se ráda zapojovala do různých

aktivit, snažili se zodpovídat otázky a nebáli se zeptat, když něčemu nerozuměli. Participovat na této aktivitě bylo velice příjemné, přestože byli někteří pěstouni z mé přítomnosti nejprve trochu nesví, jakmile jsem se představila a stručně je seznámila s důvodem mé účasti, nejistota pominula. Trochu mě ovšem překvapilo, že na prvních dvou vzdělávacích aktivitách nebyl v místnosti žádný ze sociálních pracovníků organizace. Paní Břízová obě sezení uvedla a poté trávila zbytek doby ve společenské místnosti. V prostoru, kde se pěstouni vzdělávali byli přítomni tedy pouze externí odborníci, kteří vedli tuto aktivitu. Tento fakt snižuje možnost pěstounů následné reflexe pocitů a vědomostí ze vzdělávání se svými klíčovými pracovníci. Kaštánek je ve městě svého působení známý jako „pro-romská organizace“, tudíž většina jejich klientů jsou Romové. To se projevilo i na účasti na vzdělávání. Při každé mé participaci na této aktivitě byl přítomen maximálně jeden ne-romský pěstoun⁷.

Paní Šeříková s paní Slunečnicovou hodnotily vzdělávání velmi pozitivně. Vnímaly jej nejen jako zdroj nových informací, ale taky jako možnost socializace s jinými pěstouny a zdroj kontaktu s klíčovými pracovníci. Sociální pracovníce prostřednictvím dobrovolníků zajišťují také v průběhu vzdělávání aktivitu pro děti pěstounů v podobě různých soutěží, kratších výletů nebo pobytu v dětské herně v prostorách Kaštánku.

„Děcka mají zvlášť program a my máme taky zvlášť program. A je to i sranda to vzdělávání, že se zasmějeme. [...] Oni s náma i dobře mluví, jakože i pokecají s náma a není to moc rychlé, jsou příjemní ti lidi.“ (Paní Šeříková)

„Já si myslím, že je to v pohodě chodit na nějaké vzdělávání, vůbec nám to

⁷ Sociální pracovníce mi sdělily, že ne-romští pěstouni v jejich organizaci mnohdy volí alternativní způsoby vzdělávání (přečtení knihy či článku, online semináře atd.). Často se jedná o důvody spojené s časovou vytížeností pěstounů, ale objevovaly se také situace, při kterých ne-romští pěstouni odmítli navštěvovat vzdělávání spolu s romskými.

nevadí. Ani těm děčkám. Já jsem si ze začátku myslela, že [jméno dítěte] nebude chtít chodit na take věci a teď už sám jde.“ (Paní Slunečnicová)

Jak jsem zmiňovala výše, plnění vzdělávacího plánu je zákonná povinnost každého pěstouna. Zákon už ovšem nestanovuje, co se děje v případě, že tato povinnost není naplněna. V rámci výzkumu jsem analyzovala, jaký může mít tato skutečnost dopad na interakci mezi pěstounem a klíčovým sociálním pracovníkem. V rozhovorech jsem se ptala sociálních pracovníků, co se stane v případě, že pěstoun nesplní potřebné hodiny vzdělávání, a jak by postupovaly, pokud by jim tuto otázku položil klient.

„No, když se tak nestane, tak právě že nic vlastně se nestane (smích). Protože nejsou za to žádné sankce, pokuty nic. Takže je to docela takové hloupé. [...] A teďka nemůžeme jim to tak úplně říkat, protože tím pádem by si to pak neplnil nikdo, kdyby věděli, že za to žádnou sankci, nic, nebudou mít. Takže my většinou se snažíme aspoň říkat, což je teda pravda, že v případě, že se v té rodině bude řešit nějaký závažnější problém, třeba se bude rozhodovat o tom, kam to dítě se dále umístí, nebo něco, což se taky stává někdy, tak potom u soudu se přihlíží k různým věcem. Tam když potom se vidí, že ten pěstoun nefungoval v tom, že já nevím, dítě zanedbalo školní docházku, to je sice horší než to vzdělávání samozřejmě, ale do toho ještě si neplnil vzdělávání, ještě nespolečně pracoval s náma jako s doprovodkou, [...] tak mu to už uškodí i v tomhle. Ale to až prostě v nějakém celkovém obraze, takhle že by jenom toto něco udělalo, to fakt ne.“ (Paní Vrbová)

Žádná z pěstounek, se kterými jsem vedla rozhovory, se nikdy neptala přímo své klíčové sociální pracovníce na následky nenaplnění povinnosti vzdělávání. Jejich názory na toto téma se tedy vždy lehce lišily v závislosti na jejich zkušenostech. Paní Levandulová nevěděla, jaké jsou následky nesplnění

vzdělávání, ale na základě rozhovorů s jinými pěstouny předpokládala, že se jedná o ztrátu finančních prostředků pro pěstouny.

„[...] já si myslím, že musíte splnit ty hodiny, abyste měla nárok na ty penízky, ale samozřejmě někdy tam třeba nemoc no [...] mě se to ještě nestalo. Mluví se tak jako baby, že mluví že když to nesplníte tak prostě, ale nevím, co je na tom pravdy.“ (Paní Levandulová)

Paní Konvalinková uvedla, že by v takovém případě očekávala sankce. Nekonkretizovala ovšem v jaké formě. Jako jediná z mých respondentek už má ovšem sama zkušenost s nesplněním vzdělávání z důvodů protipandemických opatření, zjistila tedy, že ji žádné okamžité sankce nečekají. Mohla ovšem tento fakt považovat za výjimku z důvodů nevyzpytatelné situace.

„Tam by byla nějaká sankce asi. Já si myslím, že jo, nějaký postih to má. [...] Já třeba vloni jsem to neměla, já jsem to nesplnila vloni, protože byl ten lockdown, jo. Takže já jsem to nesplnila. Já jsem měla online nějaký prostě semináře nebo toto, knížky nebo nějaký filmy, tam jsou vzdělávací takový.“ (Paní Konvalinková)

Paní Šeříková spolu s paní Slunečnicovou uváděly, že opravdu neví, co by je v takovém případě čekalo. Předpokládaly ale, že podobná situace v organizaci ještě nenastala, jelikož všichni pěstouni, se kterými jsou při vzdělávání v kontaktu si vzdělávací hodiny zatím plní.

„No to nevím ani. [...] neptaly jsme se. Zatím to splňují všichni.“ (Paní Slunečnicová)

Sociální pracovníci se v tomto tématu dostávají do náročné situace. Jak uvedla v ukázce paní Vrbová, nemohou pěstounům říct, že neexistují žádné, alespoň

ne okamžité, sankce v případě nenaplnění této povinnosti, jelikož by to mohlo výrazně ovlivnit účast na těchto aktivitách. Zároveň si chtějí s klienty udržet otevřený a upřímný vztah. Tato problematika není legislativně ošetřena natolik, aby sociální pracovníci mohli svým klientům, kteří by ve vzdělávání neviděli smysl, odůvodnit jejich účast. Zákon zde nedovoluje sociálním pracovníkům úplnou upřímnost vůči svým klientům.

13 Role pracovníka v rodině

Téma role pracovníka v rodině protkávalo celý proces získávání dat. Abych mohla pochopit, jakým způsobem je utvářena interakce mezi sociálními pracovníky a pěstounskými rodinami, bylo důležité nejprve charakterizovat roli, kterou pracovník v rodině zastává. Zajímalo mě, jak je tato role ošetřena zákonem, jakým způsobem ji interpretují pracovníci, a jak působí na samotné pěstouny. Paní Břízová vnímala svou roli jako výhradně podpůrnou a kontrolní složce nepřipisovala větší důležitost.

„...já jsem alergická na slovo pomoc, já nikomu nepomáhám, pomoci si má každý sám. Maximálně doprovázím, vedu, podporuju. Takže záleží, u mě je to strašně individuální, respektive u těch mojih rodin je to dost individuální, protože některým stačí opravdu jenom navést a jsou šikovní, schopní, samostatní, nebo jednou něco třeba ukázat a podobně a pak už ví. A u některých je to tak, že tam je to, já nevím, jak to mám nazvat, takové hodně intenzivní ta spolupráce.“ (Paní Břízová)

Paní Břízová svou roli vyvozovala z osobních zkušeností a ze své praxe. Je nutné říct, že po celou dobu rozhovoru odmítala spojení s jakýmkoli komponováním pomoci do své náplně práce. Vnímala svou úlohu pouze jako podporující. Přestože jsou tyto dvě slova synonyma, paní Břízová si velmi zakládala na této distinkci. Nejsem si jistá, čím je tento důraz na odlišení pojmů

způsoben, slovo pomoc má ovšem pro paní Břízovou až negativní konotaci. Pomoc je pro ni faktor, který by si měl každý člověk zajistit sám a nehledat jej u jiných. Zajímalo mě, jakým způsobem se může tento subjektivní názor promítat do kontaktu s jejími klienty. Když jsem sledovala, jakým způsobem komunikuje s klienty na vzdělávacích aktivitách, do terénního deníku jsem si poznamenala, že byla velmi nápomocná. Připadalo mi to jako velmi vhodné slovo, vzhledem k povaze komunikace, které jsem byla svědkem. Několik desítek minut pomáhala pěstounce, jejíž dítě v péči má zdravotní problémy, s hledáním nového obvodního lékaře. Nakonec se nabídla, že zkusí pěstounce domluvit termín u své vlastní lékařky. Paní Břízová se tedy vyhýbá pomoci, jen při popisování své role, jelikož by se v této pozici necítila příjemně z důvodu jejich vlastních přesvědčení. Její činy a interakce s druhými by ovšem nezávislým pozorovatelem byly vnímány jako pomocné. Nejedná se tedy o striktní odmítání pomocné role v praxi, jen o samotné slovní pojmenování této role.

Paní Vrbová také popisovala svou úlohu jako spíše podpůrnou, ale pociťovala kontrolní složku ve vztahu k předáváním zpráv na OSPOD. Na druhou stranu paní Lipová jako jediná viděla svou roli primárně jako kontrolní a také reflektovala rozpolcenost, kterou občas cítí právě mezi touto svou dvojrolí.

„Já bych asi řekla, že vyloženě jsem takový doprovod pro tu rodinu, protože my fakt nejsme jako ty pracovnice z OSPODu, ty jsou prostě kontrola, byť jako se taky snaží té rodině pomáhat všemožným způsobem, jak to jde, to určitě, ale v první řadě to je kontrola, protože musí tam nějaká být. Není to vždycky stoprocentní ta rodina, takže určitě. A my samozřejmě taky částečně kontrolujeme, protože předáváme zprávy OSPODu, když něco se nám nezdá, nebo nějaké podněty můžeme předat, navíc je informujeme půlročně prostřednictvím zpráv. No ale jsme opravdu více taková ta doprovodná složka, a i ta pomáhající. My jsme taková vlastně pracovníci pro všechno (smích).

Můžeme je kamkoli doprovodit, cokoli jim pomoci najít, hodně nacházíme ty kontakty na jiné nebo je někam posíláme, nebo jim i vysvětlujeme.“ (Paní Vrbová)

„...já si myslím že vždycky je to nějaká fakt ta kontrola, že vždycky tam přijdu, abych si ověřila, že fakt tam všechno funguje, že je všechno v pořádku, vždycky asi je to ta kontrola. Zároveň je to fakt podpora pro toho pěstouna, že si s ním popovídám, naslouchám mu. On vidí, že mi to není lhostejné třeba ty problémy a takhle. [...] Určitě se někdy cítím rozpolcená, hlavně tím, že už jsem tady tři roky, a že mám ty pěstouny více méně stabilní, že se mi ty rodiny moc nemění, tak už máme nastavený takový vztah s některýma. [...] Takže mívám pocit, že mě berou jako i takovou kamarádku v uvozovkách, ale samozřejmě je tam i to, že musíte být ta kontrola. Když se něco děje, tak jim musíte rázně říct, něco doporučit... Jako být na ně někdy fakt tvrdší.“ (Paní Lipová)

Případný střet těchto dvou rolí mě zajímal již před vstupem do terénu. Snažila jsem se pozorovat, jakým způsobem může interakci ovlivňovat situace, ve které má pracovník sloužit jako podpora rodiny, ale zároveň má vůči nim kontrolní pravomoci. Kontrola v komunikaci není ovšem nijak zřejmá. Dalo by se říct, že pracovníci sice dohlíží na to, aby rodina splňovala určité podmínky, a aby dítě dobře prospívalo, ovšem v případě nesplnění těchto předpokladů nemohou udělat víc než slovně pohrozit. Pokud by opravdu došlo k problému v rodině, povinností klíčového pracovníka je informovat o této situaci neprodleně OSPOD. Tento orgán poté zajišťuje případné sankce.

Konkrétní role, kterou má klíčový sociální pracovník v rodině zastávat není nijak právně ošetřena. Zákon stanovuje jejich práva a povinnosti, ale nepohlíží přímo na pozici, kterou by měl klíčový pracovník v rodině zaujmout. Pokud jde ovšem o kontrolu, ta je většinou zákonem zmiňovaná spíše ve vztahu k ministerstvu a krajským úřadům, které dohlíží na činnosti doprovázejících

organizací. Pokud jde ovšem o samotné doprovázející organizace a sociální pracovníky, nebo také pečující osoby, jak jsou označováni v zákoníku, je jim připisovaná spíše podpurná funkce pro rodinu. *„Pověřené osoby mohou v sociálně-právní ochraně poskytovat osobě pečující, s níž uzavřely dohodu o výkonu pěstounské péče, [...] výchovnou a poradenskou péči při výkonu pěstounské péče a sledovat výkon pěstounské péče; pokud osoba pečující o tuto službu požádá, je pověřená osoba povinná výchovnou a poradenskou péči poskytnout.“* (č. 359/1999 Sb. § 48)

Veřejné standardy na webových stránkách Kaštánku se k roli sociálních pracovníků nijak nevyjadřují a do oficiálních standard, které jsou klíčovým zdrojem informací pro začínajícího sociálního pracovníka, mi nebylo umožněno nehlédnout, jelikož se jedná o interní dokumenty organizace. Je ovšem zřejmé, že role pracovníka není jasně vymezena, ale legislativa se spíše přiklání k roli poradenské a výchovné. Subjektivní vnímání rolí pracovníků tedy vychází především z jejich profesních zkušeností a osobního vnímání jednotlivých situací.

Pěstounky, se kterými jsem vedla rozhovory, se ve svém názoru na roli klíčových sociálních pracovníků shodovaly. Všechny je vnímaly jako zdroj pomoci a podpory a kontrolní složku v zásadě odmítaly.

„Kontrolovat určitě ne. Ona [Paní Lipová] je taková vstřícná. Já když třeba něco potřebuju, tak je ochotná přijít, poradit mi. Ona je hodná ženská, fakt. Jako to jsou lidi, který jsou na prvním místě, si říkám, na tom pravým. Když fakt něco potřebujete, nebo jsem potřebovala poradit, tak vždycky mi poradila.“ (Paní Konvalinková)

Tento shodný názor může pramenit také z předpokladu, že žádná z pěstounských rodin neřešila za svou dobu vykonávání role pěstounství žádné větší problémy. Tři pěstounky sice uváděly, že kvůli problémům ve

škole vyhledaly pomoc u pracovníc s doučováním dětí, jedná se ovšem o děti poměrně nízkého věku, nešlo tedy o nic zásadního. Tímto faktem je dáno také to, že klíčová sociální pracovníce nemusela v těchto rodinách působit jako kontrolní složka, ani v podobě předávání negativních zpráv na OSPOD. Pěstouni si velmi cenili možností, které klíčový pracovník do rodin přináší. Je také důležité zmínit, že všechny pěstounky hodnotili celkové povinnosti klíčových pracovníků jako velmi kladné jak pro celou rodinu, tak pro děti. Mnohokrát opakovaly, že jim návštěvy v rodinách a docházení na vzdělávání nevadí, jelikož v těchto činnostech vidí smysl. Zde vidíme velice důležitý faktor, který má vliv na konečný vztah jak pěstounů, tak i dětí s klíčovými pracovníci. Pokud by rodině povinnosti klíčového pracovníka připadaly zbytečné, spolupráce by měla velké mezery v otevřenosti a důvěře, což jsou naprosto zásadní věci, především, když ve středu této spolupráce stojí dítě. Do terénu jsem vstupovala s velkou zvědavostí právě ohledně toho, jakým způsobem vnímají pěstouni nutnost otevřít své soukromí, domácnost a rodinu z počátku cizím lidem. Měla jsem také na paměti, že se jedná o příbuzenské pěstounství. Přemýšlela jsem tedy nad tím, jak tato situace působí v případech, kdy je dítě umístěné ke své biologické rodině, a tudíž by následnému monitorování rodiny a dohledu nad péčí o dítě nemusela být připisována větší důležitost. Paní Slunečnicová tuto problematiku velmi výstižně shrnula a z dalších rozhovorů bylo zřejmé, že ostatní pěstounky její názor sdílí.

„Já si myslím, že to je dobře, že [Kaštánek], nebo ty sociálky se zajímají o ty děti. Že to jsou vlastně děti, co jsou u babičky, i když se tu mají dobře, neschází jim tu nic, ale je to dobře. Já jsem ho měla třeba jenom tak, já jsem ho měla jenom v péči, a to chodila nevím, co půl roku, nebo co rok dokonce ta paní. A zdálo se mi to takové nic.“ (Paní Slunečnicová)

Poměrně častý kontakt s pracovníkem tedy hodnotí jako pozitivní i pro dítě v péči. Kašánek také nabízí pro děti nejrůznější formy pomoci v podobě doučování, psychologické podpory či speciálních pedagogů. Přestože je dítě, o které se v danou situaci nejsou rodiče schopni postarat, umístěno do biologické rodiny, není možné opomenout potenciální traumata, které zažívalo v útlém věku. Styk s profesionály v tomto odvětví, který by ve spoustě případech pro rodinu za jiných okolností nebyl možný, může být pro dítě velmi přínosný. Pěstouni v rozhovorech často reflektovali, že význam doprovázejících organizací nespočívá jenom v terénní sociální práci, ale také ve spolupráci s mnoha odborníky spolu s kterými se následně podílí na pomoci jak dítěti, tak pěstounské rodině.

13.1 Překladatelská dimenze pracovníka

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, role pracovníků v rodině je respondenty vnímána převážně jako zdroj podpory v nejrůznějších sférách. Často se ovšem styl této pomoci liší v závislosti na situaci. Některé procesy, kterými pracovníci své klienty provází bychom mohli vnímat jako překladatelské. Pracovníci se v určitých chvílích stávají průvodci pěstounů v těch částech společnosti, které nejsou klienty buďto pochopeny, nebo je jim do nich odpírán plný přístup. Mnohokrát v rozhovorech zaznívalo, že pracovníci doprovází své klienty na úřady, jelikož je zde často vyžadována jejich asistence z různých důvodů.

„Můžeme je kamkoli doprovodit, s čímkoli jim pomoci najít, hodně nacházíme ty kontakty jim všechny na jiné nebo je někam posíláme, nebo jim i vysvětlujeme. Často je to takové, že říkají: 'byla tady paní z OSPODu a řekla nám něco, ale my jsme tomu vůbec nerozuměli, takže teďka nám to řekněte vy nějak, takovým neformálním způsobem'. Nebo nejenom z OSPODu, ale i na úřadu práce byli a vůbec vlastně neví, teď tam vytáhnou prostě hromádku

formulářů a co s tím mají dělat. [...] oni [klienti] často potřebují ten náš doprovod z toho důvodu, že mají pocit, že se k nim chovají lépe, když je s nima nějaký další pracovník nebo tak, že si nedovolí tolik prostě k nim.“ (Paní Vrbová)

Paní Vrbová zde reflektuje pocity pěstounů ohledně chování úředníků. V průběhu rozhovoru poté dále uváděla, že připisuje podobné změny v chování samotnému postu sociálního pracovníka. Zde se opět projevuje pocit mocenské asymetrie, jelikož vzdělání pracovníků a jejich pozice jim v jejich očích zajišťuje lepší přístup v byrokratické sféře než pěstounům, kteří mnohdy obdobné vzdělání nemají. Je zde cítit uvědomování si závislosti pěstounských rodin na pracovníkovi v takřka každodenních situacích. Pracovník si je vědom toho, že pouhá jeho přítomnost může změnit zkušenost pěstounů s různými orgány. Podobně působí také výpověď paní Lipové, která vnímala časté prosby pěstounů o doprovod na nejrůznější místa od úřadu až po ordinaci praktického lékaře. Zeptala jsem se jí, jestli si myslí, že k pěstounům lidé přistupují jinak v případě přítomnosti pracovníka.

„Myslím si, že jo. [...] třeba úřad práce že jo, tam si jdou vyřizovat dávky a takhle, takže si myslím, že jsou schopni, a to řešíme i teď s tím novým příspěvkem, že jim řeknou třeba, že na něco nemají nárok, nebo něco takového. Protože můžou jim to říct, protože ví, že si to budou myslet, že si to nebudou nijak ověřovat. Takže si myslím, že jo, že se k nim chovají jinak, než kdybychom byli s nima. Oni hlavně taky hodně věci nepochopí na těch úřadech, nevím, jakým stylem se s nima baví. To vím, že třeba na tom úřadu práce tady to je takové, že oni tam moc neporadí, nevysvětlí, takže... Myslím si, že jo, no. Že to na ně zkouší různě.“ (Paní Lipová)

Také mě zajímalo, čemu tuto změnu v chování paní Lipová připisuje. Zeptala jsem se jí, jestli zastává názor, že je chování úředníků ovlivněno její pozicí

sociálního pracovníka.

„Možná, že spíš jsem člověk, který bude víc rozumět tomu, co jim říká ta úřednice. Že jestli jim tam třeba řekne nějaké blbosti, nebo něco, tak přede mnou by si to třeba nedovolili.“ (Paní Lipová)

Je důležité zdůraznit, že v této části rozhovoru jsme se bavily výhradně o romských pěstounských rodinách. Žádná z pracovníc ovšem nerefletovala, že by etnicitu vnímala jako důležitý faktor v těchto obrazech v přístupu. Paní Šeříková v rozhovoru vzpomíná na podobný incident, který ona sama etnicitě připisuje.

„Já jsem měla takovou zkušenost třeba s tím úřadem práce. Já jsem se měla jít hlásit na úřad práce, jela jsem tam dvakrát sama, vyhodili mě ven, že nemám na to právo. Tak jsem šla za [paní Vrbovou], potom ona mi dvakrát volala. [...] Tak jsem tam potom přišla, [paní Vrbová] mi ještě volala, a říkala, že kdyby mě tam náhodou nechtěli uvést, tak mi volejte, já tam přijdu a vyřešíme to. Tak jsem tam šla a říkám, že mě posílá sociální pracovnice z [Kaštánku]. Ani necekla ta paní potom, hned mi to vzala, ani se mě neptala a hned podepisovala.“ (Paní Šeříková)

Pěstounky, které vnímaly tyto změny v přístupech v různých institucích, je často připisovaly, na rozdíl od paní Šeříkové, především postavení a vzdělání sociálních pracovníc. Pokaždé, když jsme se v rozhovorech dostaly k tématům etnicity či rasismu a jejich zkušenostech s podobnými fenomény, bylo zřejmé, že se s institucionálním rasismem, ať už ze strany úřednic či sociálních pracovníků, v různé míře setkávají tak často, že mu již nevěnují větší pozornost. Jedná se pro ně o běžnou součást každodenního života, ve kterém se obvykle setkávají i s radikálnějšími projevy rasismu, tudíž je nepříjemný přístup úřednic nepřekvapuje a nevnímají jej jako rasistický.

Sociální pracovníce se v tuto chvíli pro pěstouny stávají více než jen lidmi, kteří k nim jednou za čas přijdou domů a zkontrolují, jestli je všechno v pořádku. Díky nim mohou dostávat pěstouni šance, které předtím neměli. Tato skutečnost, spolu s mnoha dalšími faktory, je naplňuje vděkem, který byl v průběhu rozhovoru mnohokrát velmi zřetelný. Pěstouni se často setkávají s pracovníky OSPODu, z doprovázejících organizací a z úřadu práce. Právě pracovníci z doprovázejících organizací pomáhají pěstounům v kontaktu jak se zbylými dvěma orgány, tak s jakoukoli jinou institucí. Jsou tedy pěstouny vnímáni jako pomocná ruka v kontaktu s okolním světem. Pomáhají jim pochopit, jakým způsobem fungují sféry společnosti, kterým jejich klienti případně nerozumí. Tímto způsobem jim překládají jak tyto sociální interakce, tak také nejrůznější formuláře, potvrzení a jiné dokumenty, které klienti případně z různých důvodů neumí vyplnit.

„[...] jsme se chystaly, že půjdeme spolu ještě do pojišťovny, což taky potřebovala [klientka] doprovod, protože zjistila, že tam má nějaké dluhy nebo něco a zase chtěla ať tam jdu, ať to spolu pochopíme, nebo ať to i já vysvětlím té paní [zaměstnankyni pojišťovny]“ (Paní Vrbová)

„[...] je to fakt jenom o tom, že potřebujou vyplnit ty papíry, protože třeba moc neumí číst, nevidí na to [...]“ (Paní Lipová)

Překladatelský proces občas probíhá pouze na straně sociálních pracovníků. Všechny tři respondentky vnímaly značný důraz na změnu vlastního stylu mluveného jazyka při komunikaci s klienty. Úpravu vyjadřování hodnotily jako velmi důležitou součást jejich práce. Nejvýrazněji tuto potřebu změny pozorovaly ve většině romských pěstounských rodin.

„...musím dobře volit slova u těch romských, říkat to fakt jejich řečí, prostě úplně jednoduše a nepoužívat cizí slova, aby vůbec pochopili, co jim chci říct.“

A ještě si to ověřit, že mi rozumí.“ (Paní Břízová)

„[...] to je zase klient od klienta, to ne že by to bylo vyloženě romšší neromšší. Já totiž i mezi těmi neromskými mám i docela vzdělané lidi, já tam mám i nějaké inženýry a takhle, takže s nima mluvím normálně [...] S těmi romskými, a zvlášť některé případy, tam fakt musíte tu komunikaci nastavit jinak, žádné odborné výrazy, všechno polopatě vysvětlit, mluvit pomalu, mluvit zřetelně. Zvlášť když se jedná o takové věci, kterým oni nerozumí úplně, tak tam je fakt potřeba to vysvětlovat, vysvětlovat a mluvit na ně tak, aby to pochopili, ale zase ne všichni, ale je tam dost takových případů. Člověk si vždycky musí v hlavě přepnout s kým zrovna mluví a fakt tu komunikaci přizpůsobit.“ (Paní Lipová)

Cílem sociálních pracovníků je mimo jiné samozřejmě to, aby informace, které klientům předávají byly srozumitelné a pochopitelné. Jedná se o jednu z důležitých úloh tohoto povolání. Pracovnice musí přizpůsobovat svůj jazyk dané situaci a osobám. Pokud by k tomuto procesu nedocházelo, jejich práce by nemusela mít žádné reálné výsledky, jelikož by si klienti nedokázaly interpretovat svá práva a povinnosti. Můžeme zde ovšem vnímat jakési, předpokládám, nevědomé dělení na komunikaci normální a ne-normální. Normální je pro pracovnice ta komunikace, ve které jsou schopny používat odborné termíny a jiné pojmy, na které jsou zvyklé ve své běžné každodenní interakci. Toto vnímání poté vytváří představu, že komunikace s klienty, kteří podobným formám vyjadřování nerozumím, jelikož na něj v každodenním životě nejsou zvyklí, není v jistém slova smyslu normální. To pracovníky vede k vnímání své pozice jako nadřazené, jelikož úrovní vyjadřování nastavují pomyslnou hierarchii.

14 Vliv etnicity na interakci

V rámci výzkumu jsem se snažila analyzovat, jakou roli hraje v interakci sociálních pracovníků a romských pěstounských rodin etnicita. Když přišla řeč na toto téma byly sociální pracovnice často velmi opatrné. To je samozřejmě pochopitelné, jelikož se může jednat o velmi citlivé téma. Paní Vrbová se se mnou podělila o svou zkušenost s jednou studentkou, která u nich v organizaci, podobně jako já, sbírala data pro svou diplomovou práci. Dle paní Vrbové došlo později u obhajoby práce k jistému nedorozumění a studentka byla oponentem označena za rasistku. Paní Vrbová mi také sdělila, že sami bývají často osočováni jako rasisti, neřekla mi ovšem kým. Bylo vidět, že se jedná o téma, o kterém se některým pracovnícím nemluví snadno a v některých momentech byla zřetelná jistá ostražitost.

Zajímalo mě, jakým způsobem jsou sociální pracovnice školené na práci s minoritami. Kaštánek je organizací, jejíž klientelu tvoří vysoké procento romských rodin. *„Zaměstnanec [Kaštánku] vykonává svou práci na odborné úrovni, kterou si prohlubuje průběžným studiem, s nejvyšší mírou slušnosti, porozumění a ochoty a bez jakýchkoli předsudků, v souladu se zásadou rovných příležitostí bez ohledu na barvu pleti, pohlaví, národnost, náboženství, etnickou příslušnost nebo jiné charakteristiky. Nepřipouští diskriminaci či obtěžování. Za kvalitu své práce a za rozvíjení svých odborných znalostí je osobně odpovědný a své vzdělání si studiem průběžně prohlubuje.“* (webové stránky organizace Kaštánek). Na základě tohoto úryvku z webových stránek Kaštánku jsem se rozhodla do rozhovorů zakomponovat otázku ohledně seminářů o etnicitě, diverzitě, školení o sociální práci s minoritami a podobných vzdělávacích aktivit. Osobní názory pracovníků se v tomto bodě dramaticky lišily. Paní Vrbová s paní Lipová velmi aktivně podporovaly zapojení podobného vzdělávacího materiálu do

svého školení a vyjádřily zklamání, že v organizaci za dobu jejich působení nic podobného neproběhlo.

„No to právě musím říct, že jsme neměli, a teďka pořád to navrhuju opakovaně, abysme to měli [...] Jako ono to možná bylo někdy v minulosti [...] a potom už třeba nevyvstala tak ta potřeba. Ale teďka já zrovna tu potřebu vnímám celkem, takže si myslím, že by to bylo dobré udělat.“ (Paní Vrbová)

„Chceme, měli jsme mít. Do dneška nevím, nějak to padlo [...] Každopádně tento rok to chceme, kolegyně už to shání. Už volala jednomu lektorovi, který je Rom a už tady přednášel vlastně našim pěstounům, tak jsme ho požádali, jestli by byl ochoten i pro nás. Zatím to je v jednání, zatím nevím, jak to dopadne, ale chceme. Chceme něco takového určitě.“ (Paní Lipová)

Názor paní Břízové na podobné vzdělávací aktivity se ovšem zásadně lišil.

„[...] já jsem třeba nic takového osobně neabsolvovala, nevím, jestli holky jo... A já ani necítím potřebu tady toho.“ (Paní Břízová)

Jak mi bylo respondentkami řečeno, vzdělávací aktivity si každý sociální pracovník určuje z větší části sám, většinou jsou ovšem shodné pro většinu zaměstnanců. Velkou výpovědní hodnotu nese už jen fakt, že minimálně za poslední dva roky neproběhla žádná školení na podobné téma v organizaci, jejíž klientela je z velké části tvořena romskými rodinami. V této sféře dochází k jakési profesní stagnaci, kdy pracovníci veškeré své informace čerpají z profesních zkušeností, které se stále opakují a neprobíhá žádná reflexe jejich výkonu.

V rozhovorech jsem se také soustředila na názor a pocity sociálních pracovníků ohledně docházení do romských rodin. Paní Vrbová vyjádřila jisté prvotní obavy z této situace.

„[...] nad tím jsem přemýšlela úplně hnedka, když jsem nastupovala tady, protože jsem předtím neměla žádnou zkušenost s romským etnikem. Jako takhle, samozřejmě v osobním životě ano, ale v pracovním vůbec. Takže to jsem si právě říkala, taky jsem se na to i ptala, když jsem nastupovala, jestli to není nějaký problém, nebo takhle. No ale když jsem teda začla chodit do těch romských rodin, tak jsem zjistila, že ani ne, jako nevnímám to. [...] ale myslím si, že to je hodně teda mnou samotnou, jako v tom, že mi to tak prostě sedlo, nebo že já jim sedím, to si myslím, že je hodně tím ovlivněné.“ (Paní Vrbová)

Paní Břízová, která měla s Romy předešlé profesní zkušenosti, na druhou stranu uváděla, že jí tento faktor nevadil, ale byla překvapená stylem života některých romských rodin, který se liší od jejich vlastních hodnot. Případné obavy jsou naprosto přirozené a očekávané vezmeme-li v potaz, že pro spoustu pracovníků se jedná o jejich první profesní zkušenost. Z toho důvodu by bylo jistě přínosné, kdyby pracovníci absolvovaly jak na začátku, tak v průběhu svého působení v organizaci školení, semináře a vzdělávání ohledně práce s minoritami, etnicity, diskriminace či rasismu. Je samozřejmé, že své zkušenosti čerpají z terénu a praktické práce, jde ovšem o počáteční předpoklady, se kterými do terénu vstupují. V některých částech rozhovorů byly cítit stereotypní představy o Romech, které poté mohou vnášet do své práce. Paní Břízová měla kupříkladu pocit, že je společnost k Romům až moc shovívavá, co se týče finanční podpory a žádné školení nechtěla absolvovat, jelikož byla toho názoru, že by jí na podobných aktivitách nutili k chování, které se podobá pozitivní diskriminaci. Paní Lipová se zase chtěla podobných seminářů zúčastnit především proto, aby si rozšířila své podvědomí o romské kultuře a historii, což nemá přímou souvislost s jejím profesním zaměřením. Předpoklady, se kterými pracovníci do terénu vstupují značně ovlivňují vztah, který si s klienty následně vytvoří.

Dále mě zajímalo, jakým způsobem je respondenty vnímána situace, ve které do romských rodin dochází ne-romský sociální pracovník. Pěstounů jsem se ptala, jestli jim tento fakt, alespoň ze začátku nevadil, a zdali by nepreferovali romského sociálního pracovníka. Paní Levandulová a paní Šeříková se obě výrazně přikláněly k ne-romským sociálním pracovnícím. Jejich obavy z romských pracovníků se zakládaly na nedůvěře a pochybách o čestnosti případné spolupráce.

„No to nevím, kdyby tam, asi bych se trošku bála. Kdyby Rom dělal tam pracovníka, asi by to pro mě bylo trošku pochybné, chci tam ať se to zakládá všechno na pravdě, takže mi to vůbec nevadilo, že tam není žádný Rom jako sociální pracovník. Vůbec mi to nevadí, protože se nemusím bát a vím, že to všechno proběhne spravedlivě.“ (Paní Levandulová)

„[...] já radši jsem, když třeba chodí bílý než nějaká cigánka. Mě by cigánka nevyhovovala, protože ony jsou falešné ty sociální pracovnice já si myslím. [...] ony mluví tak a potom dou a mluví tak. To si myslím, jakože jsou falešné.“
(Paní Šeříková)

Paní Slunečnicová mi pouze sdělila, že nemá žádné zkušenosti s romskými sociálními pracovníky, proto na otázku není schopna odpovědět, ale nerada by měnila svou stávající klíčovou pracovníci. Pro paní Konvalinkovou byla velice důležitá samotná pozice a charakter sociálního pracovníka a etnicitě nepřipisovala velkou roli.

„No, ne, že připadalo by mi to stejný, ale pokud by to byl člověk, na kterého se můžu spolehnout kdykoliv, tak mi to nevadí. Tady nejde o to, že kdo to je, ale o to, že to fakt musí být člověk na pravém místě, jak jsem říkala. Protože někdy fakt potřebujete, dostanete se do takové situace, že ho potřebujete. [...] jsou věci, který třeba nevíte přesně, jak máte udělat, anebo máte omezený možnosti v tom,

že jste Romka, jo. Teď si vezměte, že s váma budou jednat úplně jiným způsobem a když já tam půjdu s člověkem, kterej je sociální pracovníce nebo nějakej ten jiný pracovník, tak oni s ním budou jednat zase jinak, jo. Takže takového člověka potřebuju mít k ruce, ne člověka, kterej sice se bude usmívat, ale nebude umět nic. K čemu mi to je, jo. To mi je k ničemu.“ (Paní Konvalinková)

Na těchto úryvcích můžeme pozorovat význam etnicity sociálního pracovníka pro romskou pěstounskou rodinu. Přestože téměř žádná respondentka neřekla přímo, že by jim etnicita pracovníka otevírala dveře tam, kde byly do té doby zavřené, z některých příběhů byl tento faktor zřejmý. Pěstounky jej ovšem často zaměňovaly za vzdělanost a samotný status, který z pozice sociálního pracovníka plyne. Paní Šeříková ve svém příběhu, jehož ukázka je v kapitole o překladatelské dimenzi pracovníka, pozorovala, že rozdílné chování úředníků bylo motivováno osobními názory a rozdílnou etnicitou pěstounky. Pokud jiné respondentky z řad pěstounek vyprávěly podobné příběhy, nikdy nepřipisovaly toto chování své etnicitě, ale naopak své nevzdělanosti, respektive vysoké vzdělanosti sociálních pracovníků. Jak jsem ovšem zaznamenala v předchozí podkapitole, tento fakt je dán především jistou rezistencí vůči institucionalizovanému rasismu. Tento faktor se promítá také do vztahu s klíčovými sociálními pracovníky. Přestože jejich vyjadřování občas neslo známky jisté předpojatosti, pěstouni tuto skutečnost nijak nereflektovali, naopak ji zamítali. Tuto skutečnost připisují faktu, že klíčový sociální pracovník je pro rodinu v mnoha směrech takřka nepostradatelný. Pocity pěstounů vůči nim jsou naplněny především vděčností, která se promítá do vnímání pracovníka obecně.

Je také důležité zdůraznit, jakým způsobem byl všemi respondenty vnímán fenomén rasismu. Překvapivě se v tomto bodě všechny sociální pracovníce i pěstounky více méně shodovaly. Za rasismus považovaly pouze radikální projevy nenávisi ve formě slovních nadávek, či fyzických útoků. Je tedy

zřejmá jakási apatie vůči méně zřejmým formám tohoto jevu. Z toho pramení také bezpodmínečná akceptace sociálních pracovníků ze strany pěstounů.

ZÁVĚR

V závěru je nutné upozornit, že tato práce není pojednáním o tom, jakým způsobem fungují doprovázející organizace obecně, a jak jsou percipovány všemi pěstounskými rodinami. Jedná se o výzkum prováděný v jedné konkrétní organizaci s pouhým zlomkem pěstounských rodin. Jak pro klíčové sociální pracovníce, tak pro všechny pěstounské rodiny mám obrovský obdiv za to, s jakým odhodláním se zhostili svých rolí. V práci jsem chtěla pouze poukázat na to, jakým způsobem je utvářen a ovlivňován vztah těchto dvou stran a jaké faktory hrají v této dynamice největší roli.

Bakalářská práce se tedy snaží specifikovat, jaké faktory ovlivňují vzájemnou interakci mezi klíčovými sociálními pracovníky a romskými pěstounskými rodinami. Tato interakce není postavena pouze na vzájemném působení dvou a více lidských aktérů, ale také aktérů ne-lidských, kteří jí různými způsoby utváří a ovlivňují. Na základě analýzy získaných dat vytváří práce obraz důležitosti a role právě těchto aktérů. Díky nim totiž dochází k samotné realizaci kontaktu mezi pracovníky a rodinami. Ne-lidští aktéři tvoří také jisté procento faktorů, které jsou sociální pracovníci povinni v rodinách pozorovat. Podoba těchto aktérů následně formuje samotný vztah, který si pracovníci s rodinami vytvoří a charakter, který bude mít jejich následná komunikace. Umožňují rodinám rychlé kontaktování pracovníka v případě nečekané situace, zároveň ale mohou celkovou komunikaci komplikovat.

Získaná data ukazují, že pracovník má pro rodinu význam převážně po stránce podpůrné a pomocné. Konkrétní role pracovníka, zdali by měl být pro rodinu spíše podpora, či kontrola, není nikde pevně stanoveno. Pocity všech respondentů z této role vychází tedy především z jejich subjektivních zkušeností v daném poli. Pracovník se pro rodinu v určitých chvílích stává nepostradatelnou součástí jejich života, jelikož jim pomáhá orientovat se ve

světě byrokracie, poskytuje jim poradenství ohledně vybraných problémů a je schopen pro děti zajistit asistenci v různých podobách.

Tento faktor nesouvisí vždy pouze s pozicí sociálního pracovníka, ale občas je zde zřejmý také vliv etnicity. Ne-romský sociální pracovník dokáže romské rodině zajistit přívětivější přístup různých orgánů a institucí jen svou pouhou přítomností. Vliv etnicity v podobných situacích je ovšem pěstouny často zaměňován za vliv míry dosaženého vzdělání sociálních pracovníků. Připisují změny v chování orgánu a institucí vůči nim většinou statusu, který má sociální pracovník po jejich boku. Tento fakt pramení z jisté odolnosti pěstounů vůči institucionálnímu rasismu, vlivem různých životních zkušeností. Na straně sociálních pracovníků byly mnohdy viditelné náznaky mocenské asymetrie, které byly spojené s uvědomováním si své důležitosti pro romskou pěstounskou rodinu, které často pomáhají s orientací v každodenním životě.

V rámci bakalářské práce jsem také chtěla poukázat význam pěstounství pro společnost. Často jsem se, nezávisle na práci v terénu, setkávala s názory, že pěstounství je pro některé pouze vidina finančního přilepšení. Jak můžeme ovšem vidět na příkladech respondentek z řad pěstunek v této práci, o děti se staraly již dlouhou dobu předtím, než se staly pěstounkami, a to bez jakýchkoli finančních odměn. Budu velmi ráda, když tato práce ukáže, že být pěstounem znamená závazek vůči sám sobě, své rodině, společnosti, a především pěstounskému dítěti, který není možné nijak peněžně kompenzovat.

LITERATURA A ZDROJE

Bubleová, V., Kovařík, J. (1999). Organizace náhradní rodinné péče. In Matějček, Z. a kol., *Náhradní rodinná péče* (s. 31-42). Praha: Portál s.r.o.

Dumez, H. (2015). What Is a Case, and What Is a Case Study?. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 127(1), 43-57. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0759106315582200>

Hofrová, V., Rotreklová, E. (2009). *Odborná příprava budoucích pěstounů a osvojitelů: Koncepční a metodické poznámky*. Brno: TRIADA.

Kiraly, M., Humphreys, C. (2013). Family Contact for Children in Kinship Care: A Literature Review. *Australian Social Work*, 66(3), 358-374. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/0312407x.2013.812129>

Krbcová, A. (2021). *Novinky*. Hlavní změny, které by měla přinést novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Asociace Dítě a Rodina. Citováno 18. března 2022. Dostupné z: <https://tinyurl.com/yjhp3jnz>

Latour, B. (1998). On recalling ANT. In J. Law, J. Hassard (Eds.), *Actor Network Theory and After* (s. 15-25). Oxford: Sociological Review Monograph

Latour, B. (2005). *Reassembling the Social*. New York: Oxford University Press Inc.

Le Prohn, N. (1994). The Role of the Kinship Foster Parent: A Comparison of the Role Conceptions of Relative and Non-Relative Foster Parents. *Children and Youth Services Review*, 16(1-2), 65-84. Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/0190-7409\(94\)90016-7](https://doi.org/10.1016/0190-7409(94)90016-7)

Loya, M. (2011). Color-blind racial attitudes in white social workers: A cross-sectional study. *Smith College Studies in Social Work*, 81(2-3), 201–217.

Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/00377317.2011.589341>

Moser, I., Law, J. (1998). Přechody snadné, přechody nesnadné aneb o heterogenní ekonomii subjektivity. *Biograf*, (15-16), 70 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=1502>

Moštková, Š., Sobotková, I. (2016). Příbuzenská pěstounská péče: když dítě vychovávají prarodiče. *E-psychologie*, 10(4), 47-64. Dostupné z http://e-psycholog.eu/pdf/mostkova_sobotkova.pdf

MPSV ČR (nedat.). *Roční výkaz MPSV o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2017–2020*. Citováno 18. března 2022. Dostupné z:

<https://www.mpsv.cz/web/cz/statistiky-1>

Munro, R. (2009). Actor-Network Theory. In S. R. Clegg, M. Haugaard (Eds.), *The SAGE Handbook of Power* (s. 125-139). California; London: SAGE Publications Inc.

Navrátil, P., Musil, L. (2000). Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Fakulta sociálních studií MU Brno*, 5(1), 105-141.

Semerádová, M., Černá, R., Zachařová, B. a kol. (2013). *Metodika doprovázení: Podpora, vzdělávání a kontrola při výkonu náhradní rodinné péče*. Pardubice: Amalthea o.s.

Sobotková, I., Očenášková, V. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Synek, M., Hradcová, D., Jahodová, D., Carboch, R. (2017). O (ne)soudržnosti pečování: Mnohočetné ontologie života s demencí. *Biograf*, (65-66), 144 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?id=1017#1>

Špeciánová, Š. (2007). *Sociálně-právní ochrana dětí*. Vzdělávací institut ochrany dětí.

Vanschoonlandt, F., Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., De Maeyer, S., Andries, C. (2012). Kinship and non-kinship foster care: Differences in contact with parents and foster child's mental health problems. *Children and Youth Services Review*, 34(8), 1533-1539. Dostupné z: <https://tinyurl.com/2p9e4v2a>

Webové stránky organizace Kaštánek

Williams, I. (2020). Contemporary Application of Ant: An Introduction. In I. Williams (Eds.), *Contemporary Application of Actor Network Theory* (s. 1-13). Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Zákon č. 89/2012 Sb. občanský zákoník

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí

Zezulová, D. (2012). *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál, s.r.o.